

APPÈL EN WEERKLANK

VAN VERZORGINGSSTAAT NAAR VERZORGINGSMATSCHAPPIJ

Waar gaat het over?

Twee rapporten worden u hierbij ter discussie aangeboden. Het ene „Appèl en weerklank” gaat over – zeg maar – het aanzien en de werkwijze van onze partij. Maakt het CDA niet te vaak een indruk van onze kerheid? En zo ja hoe komt dat dan? Over ons uitgangspunt zijn we het met elkaar toch wel aardig eens.

Het tweede rapport heet: „Van verzorgingsstaat naar verzorgingsmaatschappij”. Daarin wordt de vraag gesteld of vaders Staat niet wat al te veel verzorgende taken toegewezen heeft gekregen en de „gewone mensen” (dus: de maatschappij) een deel van die taken misschien zelf beter ter hand kunnen nemen. Niet omdat het de Staat langzamerhand allemaal te duur wordt, (ofschoon ook dat angstig duidelijk begint te worden) maar omdat de menselijke verantwoordelijk-

heid lelijk in het gedrang dreigt te komen. En dan gaat het om heel wat meer dan begrotingstekorten.

Wat moet u hiermee?

Natuurlijk moet u niets. Wel hopen zowel de opstellers van beide rapporten als het landelijk CDA-bestuur dat zoveel mogelijk CDA-leden zich betrokken zullen voelen bij hetgeen in de rapporten naar voren wordt gebracht. Daarvoor zijn ze ook geschreven. Het is de bedoeling dat u als CDA-lid uw mening daarover kenbaar maakt. Het beste kunt u dat doen via discussie binnen uw eigen CDA-afdeling. Het gaat tenslotte om niets minder dan de politieke koers, overtuiging en organisatie van het CDA. Uit het tijdschema op pag. 1 van deze krant kunt u zien hoe de procedure voor de behandeling van de twee rapporten in de partij zal verlopen. Discussie over, door en voor het CDA!

— Inhoudsopgave twee rapporten —

APPEL EN WEERKLANK

1. Probleemstelling, werkwijze en indeling van het rapport	2
2. Hoe functioneert het CDA?	3
2.1. redenen voor zelfkritiek	3
2.2. eenheid van uitgangspunten over de opdracht van de christen-democratie	4
2.3. het fusieprotocol en het functioneren van de partijorganen	6
2.4. doel: eenheid van overtuiging, politieke bestuurskracht en meer politieke activiteit in de afdelingen	6
3. De leden van het CDA	7
3.1. de leden en de gemeentelijke afdelingen	7
3.2. de kamerkringen en de provinciale afdelingen	9
3.3. de landelijke bestuursorganen: congres, partijraad, partijbestuur, dagelijks bestuur en presidium	9
3.4. het partijsecretariaat	12
3.5. kader- en vormingswerk en wetenschappelijk instituut	12
3.6. CDA-vrouwenberaad en CDJA	14
3.7. slot: de kwaliteit van de mensen	15
4. De politieke vertegenwoordigers van het CDA	16
4.1. de partij, de fracties en de besturende colleges	16
4.2. selectie, verkiezing en begeleiding	16
4.3. gezamenlijke verantwoordelijkheid voor visie en beleid	17
4.4. verantwoording tegenover kiezers en tegenover het CDA	19
4.5. slot: fracties zijn gezichtsbepalend	19
5. De samenleving en het CDA	20
5.1. relatie met de kerken	20
5.2. relatie met maatschappelijke organisaties	21
5.3. de werfkracht van het CDA	21
5.4. beeldvorming van het CDA, verkiezingscampagne en media	22
5.5. slot: de toekomst van het CDA	23
6. Conclusies en aanbevelingen	24
7. Bijlagen I t/m V	26

„VAN VERZORGINGSSTAAT NAAR VERZORGINGSMAATSCHAPPIJ”

Woord vooraf	32
I. Het moderne levensgevoel	32
a. Een bedreigd bestaan	32
b. Kenmerkende reacties	32
1. De opkomende „ik-cultuur”	32
2. De politiek als afvalbak van de „ik-cultuur”	33
3. Vluchten in emotie	33
II. Een christen-democratisch weerwoord	34
a. Een verlammeende ontkerkelijking?	34
b. De politieke overtuiging van het CDA	35
III. Wat verwachten wij van de overheid	36
IV. Sleutelthema's van de jaren '80	38
A. Zinnvolle arbeid, betaald en onbetaald	38
a. De feiten	38
b. Centrale oriëntatiepunten	38
c. Hoofdpunten van beleid	39
1. Een economisch en sociaal draagvlak	39
2. Samenhangend beleid: en en in plaats van of of	39
— Economisch herstel	39
— Verdelen van de arbeid	40
— Een markt van „anders betaalde” arbeid	40
— Inkomensontwikkeling	40
B. Een zorgzame samenleving	41
a. Evenwicht tussen professie en vrijwilligheid	41
b. Taak van de overheid	42
1. Basisvoorzieningen	42
2. Verplichtingen scheppen	42
3. Pluriform cultuurbeleid	42
C. Vrede en Veiligheid	43
a. Onveiligheid	43
b. De economische samenwerking	44
c. Europese samenwerking	45
d. De kwetsbaarheid van democratie en mensenrechten	45
V. Tot besluit	45
VI. Samenvatting	46

VAN VERZORGINGSSTAAT NAAR VERZORGINGSMAATSCHAPPIJ

Hoofdstuk I

Het moderne levensgevoel

a. Een bedreigd bestaan

Onze samenleving ondergaat een koude douche.

Jarenlang hebben wij ons met grote voortvarendheid ingezet voor vooruitgang, welvaart en geluk, maar de laatste jaren lijkt het alsof deze idealen steeds verder van de dagelijkse werkelijkheid verwijderd raken.

Een onbedreigd en onbezorgd bestaan, gegarandeerd door de overheid en mogelijk gemaakt door de economische groei, leek tot voor kort het wenkende perspectief. Die welvaart zou spoedig een ieder ten deel vallen. Maar inmiddels ervaren steeds meer van ons juist een toenemende bedreiging op tal van terreinen.

Wij voelen ons letterlijk en figuurlijk niet meer veilig:

- **werkloosheid** was tot voor kort een randverschijnsel in onze samenleving; nu wordt vrijwel iedereen er zelf of in zijn onmiddellijke omgeving mee geconfronteerd. Prognoses geven aan dat binnen twee jaar 1 miljoen mensen in ons land werkloos zullen zijn. Eén op de drie schoolverlaters vindt geen baan.
- **sociale „zeker”heid**, juist ook bedoeld voor de slechte jaren, blijkt lang niet zo zeker te zijn als we dachten; zonder ingrijpende bijstellingen kunnen wij de kern ervan niet overeind houden.
- „Als de bom valt . . .”: het is een succesong van de popgroep „Doe Maar”. De dreiging van de kernoorlog ervaren zeer velen als reëel.
- de veiligheid van een **overheid met gezag** neemt af: waarom zou ik mij nog aan de regels houden als zovele anderen misbruik maken van sociale zekerheden en belastingen? Er is een toenemende criminaliteit.

b. Kenmerkende reacties

Vanuit onze samenleving wordt er verschillend gereageerd op dit „bedreigde bestaan”.

Er zijn mensen die alleen maar moedeloos-

Woord vooraf

Twee jaar na de start van het CDA zijn twee werkgroepen ingesteld om een onderzoek in te stellen naar:

1. het intern functioneren van het CDA en
2. zijn politieke plaatsbepaling.

In deze nota wil de tweede werkgroep „politiek perspectief” *) verslag uitbrengen van haar bevindingen. Centraal daarin staat de vraag: welke visie heeft de christen-democratie in confrontatie met de politieke en maatschappelijke sleutelkwesties die zich de komende jaren opdringen.

Het partijbestuur van het CDA heeft de opdracht aldus nader aangegeven:

- het toetsen van het Program van Uitgangspunten en het Grondslagrapport op actualiteitswaarde en signaleren van sleutelkwesties;
- signaleren van maatschappelijke ontwikkelingen die belangrijk zijn voor de komende jaren;
- nadere bezinning op de plaatsbepaling van de christen-democratie ten opzichte van socialisme en liberalisme.

Wij menen aan deze opdracht het beste te kunnen voldoen door het volle accent te leggen op een beschrijving van de christen-democratische benadering in een aantal sleutelkwesties, zoals die er naar ons oordeel uitzien. Daarin zullen levens – veelal impliciet – aan de orde komen de actualiteitswaarde van Pro-

gram van Uitgangspunten en Grondslagrapport alsmede de plaatsbepaling ten opzichte van socialisme en liberalisme. Daarbij streven wij niet naar volledigheid. Zo zijn wij bijvoorbeeld niet ingegaan op de fysieke beperkingen en problemen die in toenemende mate de samenleving beïnvloeden (grondstoffen, energie, milieu, ruimtelijke mogelijkheden, bevolkingsvraagstukken). Wij willen proberen enige van de meest overheersende ontwikkelingen die om een stellingname vragen in beeld te brengen. Het gaat ons daarbij om een middellange-termijnvisie op hoofdpunten voor de jaren '80, die in zo menig opzicht de trekken vertonen van een overgangstijd. Binnen deze hoofdlijnen zal het dagelijkse praktische beleid, waarvoor de christen-democratie een zware verantwoordelijkheid draagt, vorm en inhoud moeten krijgen.

*) Samenstelling van de werkgroep „Politiek Perspectief” was als volgt: D. Th. Kuiper – voorzitter, C. Brummel – secretaris, P. J. Bloemendael, H. Borstlap, J. W. Hekkelman, J. G. H. Krijnenbrink, J. J. M. S. Lijnen-de Wijkerslooth, L. J. J. van Nieuwenhuysen, A. Nieuwenboom, J. J. M. Penders, G. van der Schoor-Timmerman, M. B. G. J. Schreurs en C. M. Wortman-Kool. Mevrouw van der Schoor was om redenen buiten de commissie gelegen niet in de gelegenheid de laatste vergaderingen van de commissie bij te wonen.

heid en somberheid om zich heen zien. De crisis waarin onze samenleving verkeert, kan evenwel ook veel creativiteit en verantwoordelijkheidsbesef oproepen. Wij zien gelukkig ook tekenen van hoop.

Maar toch willen wij eerst enkele minder hoopvolle trends signaleren in het „levensgevoel” van (het spraakmakende deel van) de huidige generatie. Daarna vragen wij de

aandacht voor ons eigen verhaal, als antwoord hierop.

I. De opkomende „ik-cultuur”

Mensen schrikken wanneer zij zich de bedreigingen in ons land en in de wereldsamenleving realiseren, die wij hiervóór in het

kort hebben aangeduid. Men voelt zich overweldigd door alles wat men voor zich ziet gebeuren; tot in de huiskamers toe. Niet zelden leidt dit tot uitingen van machteloosheid: „Ik hou het voor gezien; het zal mijn tijd wel duren.”

Terug naar de beslotenheid, het vertrouwen, de intieme van wat nog wel overzien kan worden. Iedereen heeft immers al moeite genoeg om zelf staande te blijven in de crisis.

Wij zien het bij mensen, zowel als bij groepen van mensen als bij volkeren: men verschanst zich achter individuele, groeps- of nationale belangen. Die komen neer op het zich onttrekken aan de gezamenlijke verantwoordelijkheid.

Individualisme, groepsegoïsme en protectionisme hebben eenzelfde grondtoon: ik zit goed, als de crisis mij maar niet raakt en ik mij veilig weet te stellen voor de dreigingen.

Dit klinkt misschien wat rauw; het wordt ook dikwijls fraaier verpakt. De „ik-cultuur” leent zich er kennelijk voor opgepoetst te worden: het gaat dan om de onafhankelijke, zelfbewuste en zelfstandige mens. En aldus wordt de „ik-cultuur” geschikt voor exploitatie. Het wordt de succesformule voor commercials, enkele pers- en omroeporganisaties en zelfs voor een enkele politieke partij.

Men begripe ons goed: de ontwikkeling naar een meer persoonlijke en meer zelfstandige beleving van normen en waarden is heel positief. Die ontwikkeling kan tot meer individuele verantwoordelijkheid leiden dan vroeger het geval was. Maar de ontwikkelingen schieten thans dóór: de onafhankelijke, zelfbewuste mens denkt vaak geen andere mensen meer nodig te hebben. Voor zover hij nog deelneemt in organisaties doet hij dat met grote vrijblijvendheid. De „ik-cultuur” kent slechts rechten, geen plichten. Een beetje solidariteit, als het echt niet anders kan. En niet te gek met belastingen en sociale premies.

De mens is pas mens als hij geen ander mens meer nodig heeft, zo lijkt hier de leus.

Dit is wellicht wat christen-democraten het meest steekt in de liberale hang naar exploitatie van deze ik-gerichtheid: want in het „gewoon jezelf zijn” dreigen mensen nog eens extra aangespoord te worden zich te verschansen achter de dingen die men in deze samenleving nog kan overzien: het inkomen, de eigen uitkering, de eigen besloten wereld. Deze mensen rest in de crisis van dit moment weinig anders dan zich verkramp tegen aantasting daarvan te verzetten. Want hoe zouden zij kunnen reiken naar zulke dan ongrijpbaar blijvende zaken als werkgelegenheid, financieringstekort, economische groei, ver-

antwoordelijkheid voor anderen in eigen land en daar buiten?

En welke rem is er nog om geen misbruik te maken van belastingen en sociale zekerheid wanneer men elke identificatie daarmee en elke verantwoordelijkheid daarvoor heeft verloren?

De verzorgingsstaat heeft deze ontwikkeling mogelijk gemaakt en voor een deel ook versterkt. Zou dit de inzet zijn geweest van de emancipatie van werknemers, van katholieken, van de „kleine luyden” en nu van de vrouwen? Meer vrijheid en meer gelijkheid maar met een broederschap die het daartegen dreigt af te leggen?

Hebben de propagandisten van de „ik-cultuur” zich er een voorstelling van gemaakt hoe deze onafhankelijke, zelfstandige mensen met elkaar samenleven?

Hoe wordt in deze „ik-cultuur” het gemeenschappelijke, het onderlinge geregeld? De overheid als afvalbak van datgene waar individuen geen boodschap aan hebben?

2. De politiek als afvalbak van de „ik-cultuur”

De overheid is in de loop der jaren een steeds meer centrale plaats gaan innemen in onze samenleving. Wie de gangbare discussie volgt zal bemerken hoezeer de overheid welhaast automatisch en vanzelfsprekend wordt beschouwd als dé instantie die verantwoordelijk is voor het wel en wee van de burgers. Mensen zijn veel gaan verwachten van de overheid en zullen dus ook gemakkelijk door haar teleurgesteld worden.

Er is in tien, twintig jaar veel veranderd in het psychologisch klimaat tussen overheid en burger; de „levensstijl” van de samenleving is er naar gaan staan. Nog niet zo lang geleden moest er een zekere gêne overwonnen worden, om verlangens en eisen ten opzichte van de overheid te formuleren. Dat betekende immers een bevestiging van eigen onvermogen om daarin te voorzien. Maar dit beeld is inmiddels grondig gewijzigd: niet de steller van de eis wordt gevraagd naar het waarom van zijn eis, maar de overheid moet uitleggen waarom er niet aan voldaan kan worden.

De overheid wordt veelal verantwoordelijk gesteld voor het totale welzijn van de burgers. Een welzijnsbeleid met veel geld, maar ook met een hart?

Zeker, er is in de dienstverlening veel verbeterd door specialismen en door beroepskrachten, maar kunnen wij de onderlinge zorg volledig uitbesteden?

Redden wij het met het geld, maar zonder het hart?

Cijfers kunnen de overheersende positie van de overheid illustreren. Ruim 70% van

ons nationaal inkomen wordt thans collectief uitgegeven. Maar wij brengen maar 60% van de lasten daarvan op; het financieringstekort van de overheid bedraagt meer dan tien procent van ons nationaal inkomen! Kennelijk aanvaardden wij een zo overheersende overheid toch ook weer niet.

Er is sprake van een innerlijk tegenstrijdige houding tegenover de overheid. Enerzijds zijn wij geneigd veel van de overheid te verwachten. En er is ook veel in de collectieve voorzieningen waar wij dankbaar voor kunnen zijn, omdat deze ons recht geven op een menswaardig bestaan. Maar anderzijds accepteren wij vaak niet wanneer de overheid ter wille van het gezamenlijke belang onze persoonlijke belangen dreigt aan te tasten. Dan haasten wij ons met onze belangengroep naar het Binnenhof om haar onze afschuw over de maatregelen kenbaar te maken. Of wij wringen ons in alle mogelijke bochten om zo min mogelijk belasting en premie te betalen. Wij willen de overheid op de troon zetten, maar aarzelen niet haar onderweg pootje te lichten.

3. Vluchten in emotie

De wereldproblemen van vandaag, dagelijks zichtbaar op de televisie, doen mensen niet alleen naar de beslotenheid van de eigen wereld vluchten. Er is ook een poging alsnog greep te krijgen op die overweldigende ontwikkelingen, die velen als heel beslissend ervaren voor het menselijk leven, maar waarvan men tevens het gevoel heeft er machteloos tegenover te staan. Wat kunnen wij nu echt uitrichten tegen de (kern-)bewapening, tegen de honger in de wereld, tegen de vervuiling van de oceanen?

En dan kan men gemakkelijk vluchten in de emotie.

Wij zijn dan ergens emotioneel TEGEN of VOOR en zijn geneigd dat zo hard mogelijk te roepen. De vraag is echter wel of wij daarmee deze dreigende ontwikkelingen effectief kunnen afwenden. Want dat vergt behalve emotionele betrokkenheid ook een heel nuchtere, zakelijke analyse van feitelijke machtsverhoudingen en wetmatigheden; van het inschatten van sterke en zwakke elementen. Het vraagt meestal een beleid waarin stapsgewijs en geleidelijk op verbeteringen kan worden aangestuurd. Het zwakke punt van emotionele reacties is de suggestie die er vanuit gaat dat er gemakkelijke oplossingen voor de grote knelpunten zijn, als anderen maar zouden willen.

Er is sprake van een enorme spanning tussen enerzijds het aangesproken worden op onze politieke bewogenheid en

anderzijds de noodzaak nuchter en zakelijk te werken aan verbeteringen. Die spanning is met name voelbaar binnen de kerken en binnen het CDA. Niet iedereen wenst of kan die spanning opbrengen. Menigeen vlucht in emoties. Niet zelden wordt vervolgens de eigen stellingname gepresenteerd als een ethisch zuivere, waarbij men tevreden vaststelt dat men het eigen geweten tenminste zuiver heeft gehouden. Daarbij de suggestie wekkend dat dit niet geldt voor al die anderen, die tot een andere stellingname zijn gekomen.

Het geweten! Hoe kunnen wij een beroep op het geweten voor elkaar zuiver houden? Een beroep op het geweten wordt misbruikt wanneer het in de sfeer van het oppositie voeren binnen de eigen kring wordt gehanteerd. Dat gebeurt vooral wanneer een beroep op het geweten als een machtswoord in politieke discussies gaat functioneren, alsof men zeggen wil: verdere discussie gesloten! En dat terwijl de politieke discussie juist moet beginnen, als we elkaar op ons politieke bewustzijn aanspreken. Dat doen we immers om via de politieke weg iets te gaan doen aan de weerbarstige problemen van deze tijd. Wat betekent het voor een effectief politiek beleid wanneer we met onaanvaardbare situaties in de (wereld)samenleving worden geconfronteerd? Politiek kan zich niet verschuilen achter de emotie, het geweten of achter het getuigenis. Wie dat wel doet, blokkeert de discussie en blokkeert een vernieuwend beleid.

Anderzijds zijn er benaderingen waar het politieke engagement volledig verborgen blijft achter de zakelijke berekeningen. De politiek kan aldus evenzeer verloren gaan in pragmatiek, zakelijkheid en techniek. De botsing tussen deze beide houdingen kan verlamdend werken. Beide houdingen zijn, voor zover ze binnen het CDA als **christen-democratische politieke** beweging voorkomen, niet te tolereren. Beide ontnemen het CDA immers het wezen van zijn politieke benadering: het **op elkaar betrekken van geloof én politiek**. Dat betekent niet dat geloofsuitspraken en politieke stellingnames zonder meer kunnen samenvallen. De samenhang tussen geloof en politiek is uitgekristalliseerd in de uitgangspunten van het CDA. Van CDA-politici wordt verwacht dat zij hun politieke handelen voortdurend gewetensvol toetsen aan deze uitgangspunten.

Wij naderen met deze constatering het volgende hoofdstuk: een christen-democratisch weerwoord op dit moderne levensgevoel.

Hoofdstuk II

Een christen-democratisch weerwoord

Heeft de christen-democratie een weerwoord op het gangbare moderne levensgevoel zoals dat in het eerste hoofdstuk is aangeduid? Wij moeten onderkennen dat de christen-democratie er mee worstelt en er zelf ook door wordt bedreigd.

Een extra barrière daarbij is de ontkerkelijking die zich sinds de jaren '60 versneld in ons land heeft doorgezet. Dit gegeven stelt de overtuigingskracht van het CDA, zowel intern als naar buiten toe, zwaar op de proef. Sommigen menen dat de christen-democratie daardoor niet werkelijk tot een weerwoord op het gangbare levensgevoel kan komen.

Wat moet in het CDA onze houding zijn tegenover de ontkerkelijking?

a. Een verlamdende ontkerkelijking?

Het aantal mensen dat verklaart niet tot een kerkgenootschap te behoren, neemt toe in onze samenleving: van 2% in 1900, 33% in 1966 tot 44% in 1979.

Deze gegevens moeten mede in verband gebracht worden met een ontwikkeling naar een meer individuele geloofsbeleving. Veel mensen zoeken het in een eigen, persoonlijke invulling van het geloof, min of meer onafhankelijk van de kerkelijke geloofsleer en de geloofsgemeenschap. De gemeenschappelijkheid in de geloofsbeleving is afgenomen. Dit heeft zijn uitwerking op de kerken en ook op christen-democratische politieke partijen niet gemist.

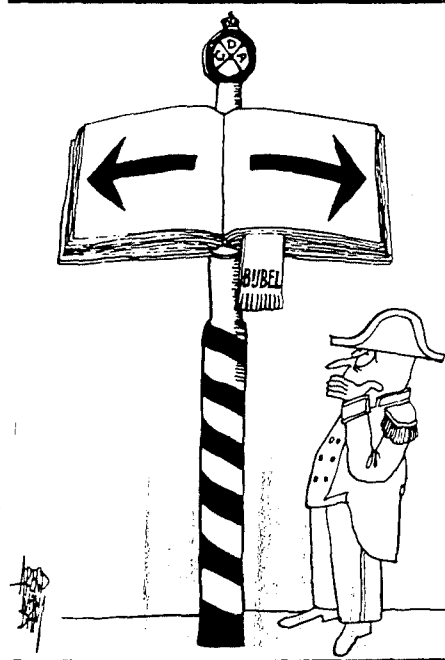
Tegelijkertijd zijn de kerken zich in toenemende mate gaan bezighouden met maatschappelijke en politieke vraagstukken, die voorheen aan politieke en maatschappelijke organisaties werden toevertrouwd. Voor velen is het onderscheid in verantwoordelijkheid tussen kerk en politieke partij verwaagd. De verwarring is groot wanneer vervolgens blijkt dat kerk en christen-democratische politieke partij tot verschillende politieke stellingnames komen.

Deze ontwikkelingen hebben een verlamdende uitwerking op menigeen binnen het CDA. Komt het perspectief voor een beginselpolitiek niet in gevaar? De aanhang van het CDA zal welhaast onvermijdelijk afnemen, zo luidt hier en daar al de sombere verwachting. Hoe kan het CDA in deze situatie een gezaghebbend weerwoord ontwikkelen?

Wij zien – ook binnen het CDA – drie soorten reacties op deze ontwikkelingen.

Er is allereerst een reactie die poogt het eigene van een christelijke benadering overeind te houden door vrijwel uitsluitend traditionele vertalingen te handhaven van vertrouwde christelijke waarden. Het gezin, de christelijke school en zedelijkheids-wetgeving staan in die visie centraal. De vraag hoe de christelijke hoop en verwachting moeten doorwerken in onze houding ten aanzien van de werkloosheid, vrede en veiligheid, ons technisch en medisch kunnen, wordt niet gesteld. De „C” in deze benadering zijn welhaast uitsluitend het gezin, de christelijke school, zoals ze traditioneel zijn gegroeid. Deze houding leidt veelal tot een geïsoleerde positie; men wil het christelijke in de vormgevingen waarmee men zo vertrouwd is, zorgvuldig bewaren. Het christelijke dreigt aldus opgeborgen in en exclusief verbonden te worden met zijn traditionele vormgevingen. In deze opvatting kan het christelijke niet als gist werken in nieuwe, veranderde vormen van samenleven in het klein en het groot.

Een tweede benadering is voortgekomen uit het hernieuwde besef in de kerken dat het evangelie niet alleen zeggingskracht heeft voor micro- maar ook voor macrosituaties. Vanuit de ethische opdracht te

werken aan rechtvaardigheid en vrede richt deze stroming – eenzijdig, als reactie op de eerste – de aandacht op het onchristelijke karakter van b.v. de apartheid in Zuid-Afrika en het (kern)bewapeningsvraagstuk. In beide benaderingen is minstens de neiging tot fundamentalisme aanwezig, in die zin dat men het eigen standpunt verklaart tot het enig christelijk juiste, door de ethische opdrachten rechtstreeks van toepassing te verklaren op bestaande of gewenste maatschappelijke situaties.

Een derde reactie wil zich midden in de hoofdstroom van de samenleving opstellen. Dat kan echter alleen, zo menen de aanhangers van deze benadering, wanneer wij ons meer als middenpartij opstellen zonder al te veel nadruk op de „C”. Op deze wijze wil men de noodzakelijke spanning tussen maatschappelijke en politieke vraagstukken enerzijds en een christelijke uitdaging anderzijds ontlopen, een tendens die ook herkenbaar is in de brede middengroepen binnen de kerken. Wij moeten ons in deze gedachtengang aanpassen aan wat gangbaar is, want anders „lig je er zo uit”: een veralgemenisering derhalve.

In al deze benaderingen gaat een werkelijke **betekenisvolle** christen-democratische benadering verloren. Zo'n benadering berust op de overtuiging dat bij het werken aan de samenleving in het gunstigste geval de christelijke idealen slechts **benaderd** kunnen worden en deze dus nooit zullen samenvallen. De pretentie van „het enig christelijk-juiste”, waarnaar de beide eerste benaderingen neigen, wordt daarmee afgewezen. Een betekenisvolle christen-democratische benadering kiest echter doelbewust om de spanning tussen het politieke handwerk en uitdagingen de christelijke idealen aan te gaan en vol te houden. De „C” is geen „gelegenhedsgeven” maar als uitdaging kenmerk van de christen-democratie.

Hoewel er een duidelijke samenhang en parallel is tussen de problemen waarmee de kerken worstelen, en die van het CDA, hebben beide in deze een eigen verantwoordelijkheid. Onze opdracht is het vorm en inhoud geven aan een christen-democratische politiek, die als betekenisvol in de huidige samenleving herkend kan worden. Betekenisvol, dat wil zeggen: staande midden in de hoofdstroom van de maatschappelijke ontwikkelingen, zich rekenschap gevend van de kernkwesties die het menselijk samenleven zo zeer bedreigen, en vanuit de politieke overtuiging dat het CDA zijn politieke handelen wil stellen onder de kritiek van de Bijbel.

Zijn wij dan helemaal niet in zorgen over de omvang van onze aanhang?
Elke politieke partij is daar gevoelig voor;

ook het CDA. De omvang is immers mede bepalend voor de invloed.

Maar wij willen hier benadrukken, dat een duidelijk herkenbare christen-democratie méér vertrouwen kan uitstralen. Haar benadering mag aanspraak maken op een vaste en naar wij hopen groeiende aanhang. Het is onze overtuiging dat er in een land met een zo lange christelijke traditie en cultuur weerklink is voor een politiek waarin het zoeken naar de betekenis van het christelijk geloof voor de politiek herkenbaar is.

Daarbij moeten wij ons er rekenschap van geven dat een christelijke levensovertuiging in onze tijd veelal andere uitingvormen kent dan vroeger.

Onze benadering zal dan ook eigentijds en toegankelijk moeten zijn voor mensen die nu leven. Mensen die zich geconfronteerd weten met de grote problemen van deze jaren '80 en die ervan overtuigd zijn, of overtuigd kunnen worden, dat de christelijke levenshouding van betekenis is voor deze ontwikkelingen.

Die eis moet het CDA, wil het werkelijk betekenis hebben, voortdurend aan zichzelf stellen en naar buiten verantwoorden. In die zin is er een permanente spanning. Het CDA is enerzijds een volkspartij, die grote groepen mensen wil aanspreken; mensen die een herkenbaar en vertrouwenwekkend CDA verlangen.

Anderzijds zal het CDA een partij willen zijn, die haar vertrouwde aanhang in confrontatie wil houden met de ingewikkelde wereld-samenleving.

Het CDA zal dit engagement met mensen en met een opdracht tot uitdrukking moeten brengen in zijn politieke opstelling, zijn strategie en in zijn stijl van optreden. Kortom: in zijn **politieke overtuiging**.

b. De politieke overtuiging van het CDA

De politieke overtuiging is beslissend voor het karakter van het CDA en zijn antwoord op de sleutelvragen van de jaren '80. De christen-democratie wil haar politieke opstelling laten bepalen door politieke beginselen.

Maar politieke beginselen kunnen wij niet hanteren als toverformules. Dat gebeurt wanneer wij zouden menen het zonder analyse te kunnen doen van wat er thans feitelijk op hoofdpunten in onze samenleving aan de orde is. Er is, daar zijn wij van overtuigd, binnen het CDA geen verschil van mening over de betekenis van onze politieke beginselen; ze bieden houvast en perspectief. Maar zij stuiten wel op een harde werkelijkheid. Dat blijkt als wij er mee aan de slag gaan, zoals het kabinet en de fracties in parlement, raden en staten, dagelijks ervaren.

Wij willen hier waarschuwen voor een onvruchtbare wijze van omgaan met politieke beginselen. Eigenlijk lenen deze zich er niet voor om geïsoleerd van de maatschappelijke werkelijkheid opgeschreven te worden.

Politieke beginselen zijn heel praktische leefregels, die richting geven aan het leven en vooral het samenleven. Het gaat fout in onze samenleving als beginselen geen vat krijgen op de werkelijkheid.

Tot welk weerwoord op het moderne levensgevoel zal de christen-democratie op basis van haar politieke uitgangspunten moeten komen?

1. Tegenover de „ik-cultuur” stellen wij de **verantwoordelijkheid** als kernbegrip in het mensbeeld van de christen-democratie. Het verwijst naar rechten maar óók naar plichten jegens de medemens; het verwijst naar het **gemachtigd** zijn in plaats van **machthebber** zijn; naar het **rentmeester** in plaats van het **meester** zijn.

Deze verantwoordelijkheid verwijst ook naar het zin geven aan de aarde en het (samen)leven dat ons is toevertrouwd. Naar het in zinvol verband bijeen houden van mens, dier en aarde.

Mensen worden ongelukkig wanneer zij zich naar binnen keren en zich van elkaar en de buitenwereld afsluiten. Mens-zijn is tegelijkertijd mede-mens-zijn. Verbonden met mensen dichtbij en ver weg en met de na ons komende generatie.

Dit mensbeeld veronderstelt broederschap: mensen hebben mensen nodig.

2. Tegenover „de politiek als afvalbak” stellen wij het volgende omtrent de taken van de overheid.

De politieke overheid is niet bevoegd noch in staat de samenleving christelijke normen en waarden op te leggen. Ook daarin onderscheidt de christen-democratische opstelling zich van opvattingen van de kleinere christelijke partijen. Het CDA is er wel op uit de samenleving in christen-democratische zin te beïnvloeden. Dat betekent: **ruimte bieden voor een zinvolle verantwoordelijkheidsbeleving** in de samenleving. Die politiek richt zich op het mogelijk maken van een duurzaam vreedzaam samenleven. Dat betekent het in

stand houden van een rechtsorde waarbinnen mensen de zin van hun bestaan kunnen ontdekken en daar inhoud aan kunnen geven. Mensen moeten levensbeschouwelijke opvattingen – van welke signatuur dan ook – tot gelding kunnen brengen. De overheid dient hier ruimte voor te scheppen (vergelijk de klassieke vrijheidsrechten) en dient maatschappelijke barrières mee te helpen opruimen (vergelijk de sociale grondrechten).

3. Tegenover het **vluchten in emotie** willen wij opmerken, dat christen-

democratische politiek pas dan ontstaat wanneer politieke overtuiging en **politiek engagement** toetsstenen zijn voor een **zakelijke en rationele analyse** van feitelijke (machts)verhoudingen en feitelijke wetmatigheden.

Ethische waarden zijn van vitaal belang in de christen-democratische politieke opstelling. Maar wij kunnen het bij een louter ethische stellingname niet laten. Wij zullen alles op alles moeten zetten om onze politieke overtuiging in het dagelijks leven ook werkelijk te realiseren. ◀

Hoofdstuk III

Wat verwachten wij van de overheid

De betekenis van de politieke overtuiging van de christen-democratie, waarmee het vorige hoofdstuk werd afgesloten, zal bij voorrang zichtbaar moeten worden op de sleutelthema's voor de komende jaren:

- zinvolle arbeid, betaald en onbetaald;
- een zorgzame samenleving;
- vrede en veiligheid.

Daaraan vooraf gaat evenwel de vraag: wat verwachten wij in dit verband van de overheid? Het gaat immers om een **politieke** overtuiging. Misschien is ons beeld van de overheid wel het meest cruciale sleutelthema voor de komende jaren.

Hiervoor hebben wij beschreven hoe vanuit de „ik-cultuur” de politiek als afvalbak gaat functioneren voor het gemeenschappelijke, het onderlinge. Maar de gevolgen van een overheid die het allemaal moet regelen, worden niet geaccepteerd. Er is een innerlijk tegenstrijdige houding tegenover de overheid gegroeid. De overheid staat garant voor ons welzijn, maar als haar maatregelen ons niet bevallen dan leggen we ze naast ons neer of we ontduiken de belasting- en premieverplichtingen.

De leuze „Wij eisen geluk”, die onlangs op een muur werd gekalkt, verklaart veel van het politieke klimaat van de laatste jaren. Wij moeten onderkennen, dat er de laatste vijftien à twintig jaar ook vanuit de politieke partijen dikwijls een sfeer is gecreëerd, waarbij het weg-organiseren, het afwentelen van maatschappelijke problemen en knelpunten naar de overheid als een vanzelfsprekende methode is aangeprezen. Bovendien werd dikwijls de indruk gewekt dat daarmee voor de betrokkenen pijnlijke afwegingsvraagstukken vermeden konden worden. Dit verwijt treft ook de christen-democratie; zij heeft in de jaren '70 geen afdoende verweer tegen dit afwentelen ontwikkeld.

De komende jaren gaat het erom de

essentie van de verzorgingsmaatschappij – die in feite een verzorgingsstaat is geworden – opnieuw te formuleren en daardoor veilig te stellen. Die essentie is ondergesneeuwd: wij hebben in onze verwachtingen en in ons handelen de overheid opgezadeld met welhaast alle maatschappelijke problemen en knelpunten. Achter het tot nu toe in praktijk gebrachte concept van de verzorgingsstaat is een bepaald mensbeeld schuilgegaan. De mens, die zijn menszijn allereerst verwezenlijkt in een volksgemeenschap, die zich manifesteert in de staat. Dit verklaart wellicht ook de houding van de socialisten tegen de huidige ombuigingsvoorstellen van het kabinet. Zij ervaren deze voorstellen als stappen achteruit. Socialisten erkennen dat ombuigen nodig is, maar zij vinden het ook tegelijkertijd reuze spijtig want het ging zo goed in de jaren '70.

Het ging natuurlijk helemaal niet zo goed in de jaren '70. Een overheid die over de gehele linie wordt belast met verzorgings-taken kan dat niet aan. Wij zien bovendien dat mensen niet gelukkiger worden van

uitsluitend gebureaucratiseerde hulpverlening.

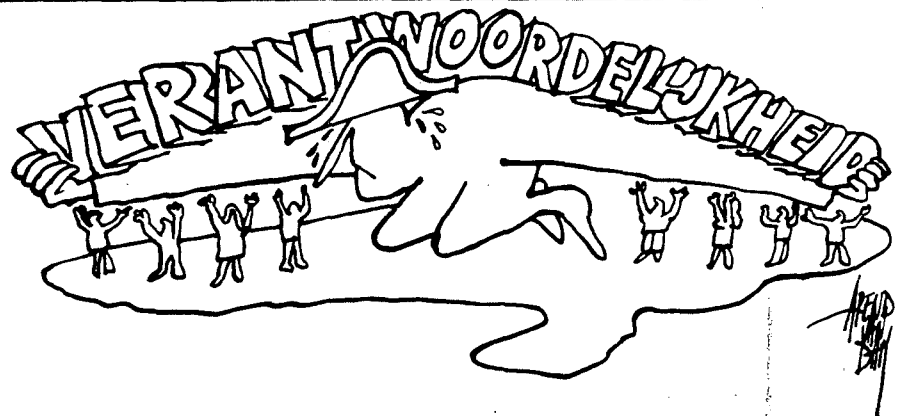
Een verzorgingsstaat die niet de trekken van een zorgzame samenleving vertoont kan niet lang stand houden.

Kernpunt is dat de mens niet uitsluitend in een volksgemeenschap leeft waarin de staat het hoogste orgaan is. DE GEMEENSCHAP bestaat niet.

De mens gaat niet geheel op in een uitsluitend politiek bestaan, maar heeft ook deel aan vele andere gemeenschappen, zoals het gezin, het onderwijs, de werkring, het vrijwilligerswerk, de kerk, de buurt, talrijke verenigingen. In al die verbanden moet de mens – als medemens – zijn verantwoordelijkheden tot gelding kunnen brengen.

Het gezag van de overheid is de laatste jaren sterk afgenomen. Een zorgelijke ontwikkeling. Maar een overheid die zo optreedt dat mensen verantwoordelijkheden wordt ontnomen of onthouden, roept zelf gezagsondermijning op.

Wij moeten concluderen dat de verzor-

gingsstaat, zoals deze thans functioneert ons uit de hand is gelopen. Dit type verzorgingsstaat is zo nooit bedoeld. Juist om de essentie van de verzorgingsmaatschappij te waarborgen zullen wij de verzorgingsstaat grondig moeten herzien. We staan de komende jaren voor een krachttoer om een overheidsbeleid te ontwikkelen waarmee in plaats van het afwentelen van verantwoordelijkheden deze weer worden onderkend en worden beleefd in de samenleving zelf. Met name geldt dat in de sfeer van de arbeid en van de onderlinge dienst en hulpverlening. Beslissend is een overheidsbeleid te ontwikkelen dat aansluit op de verantwoordelijkheden van mensen en maatschappelijke verbanden zoals deze zich in onze samenleving manifesteren of kunnen worden uitgelokt. Het zal daarbij om een zorgvuldig beleid moeten gaan, waarbij voorkomen wordt dat mensen aan hun lot worden overgelaten. De overheid moet immers ook een schild voor de zwakken blijven.

Gelet op de enorme uitbreiding van de overheidsbemoeienis in de afgelopen jaren vraagt onze benadering thans de volgende accenten in het beleid.

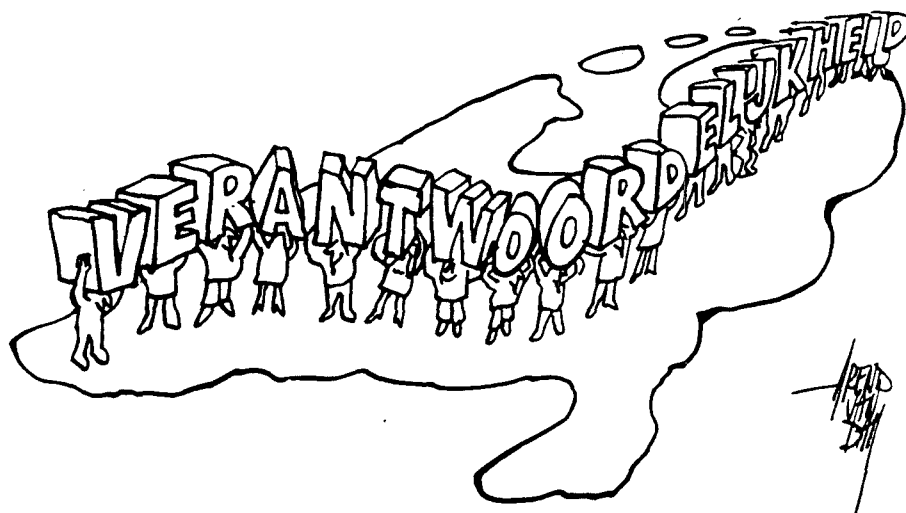
1. Verantwoordelijkheid vraagt een zo volledig mogelijke confrontatie van baten en offers, rechten en plichten, ten behoeve van een zinvolle afweging zo dicht mogelijk aansluitend op de dagelijkse leef- en werkwereeld van mensen.

Deze **confrontatie-politiek** betekent het scheppen van omstandigheden waardoor mensen en maatschappelijke organisaties zicht kunnen krijgen op hun verantwoordelijkheden voor bijvoorbeeld de werkloosheidsbestrijding en op verplichtingen jegens elkaar. In dit opzicht verhoede de overheid, voor zover zij er toe bevoegd is, dat mensen van elkaar vervreemden.

Op sociaal-economisch terrein brengt ons dit bij verantwoordelijkheden binnen ondernemingen en bedrijfstakken in plaats van centrale overheidsmaatregelen: het verdiepen van zeggenschaps- en eigendomsverhoudingen. Op het terrein van de onderlinge zorg zullen wij moeten nagaan hoe een te ver doorgesloten verstatelijke en gebureaucratiseerde zorg aan menswaardigheid kan winnen door naast een verminderde beroepsmatige aanpak vrijwillige hulpverlening in de directe woon- en leefomgeving nieuwe kansen te geven.

2. De overheid voorkomt dat mensen, groepen en volkeren tot oplossingen van de grote knelpunten komen ten koste van andere mensen, groepen of volkeren.

Dat betekent concreet, dat de overheid materiële en immateriële vloeren in de bestaansvoorwaarden moet blijven waarborgen: een minimumloon en sociale uitkeringen; een noodzakelijk gegarandeerd

minimumniveau van voorzieningen in de sfeer van de hulpverlening.

De overheid zal in haar optreden ruimte moeten waarborgen voor vrijwillige aanvullingen op hetgeen door haar wordt gegarandeerd.

3. Naar mate het de overheid lukt de samenleving aan te spreken op haar eigen verantwoordelijkheid, zal zij ook met kracht haar gezag kunnen versterken op de terreinen waar uitsluitend de overheid bevoegd is. Wij denken dan met name aan het terrein van onze rechtsorde.

Dit laatste punt heeft nog enige toelichting. Burgers behoren de wetten na te leven. Zonder dit uitgangspunt vervalt ons de basis voor de democratische samenleving en de rechtsorde. Het wettig gezag van de overheid kan evenwel nooit aanspraak maken op een automatisch, blindelings volgen. Dat verplicht de overheid zorgvuldig na te gaan of haar regels door de burgers worden gedragen.

Concreet: gewelddadige vernielingen op bouwinstallaties; het blokkeren van treinen, gijzelingen: het is bij eerste kennisgeving onmiddellijk duidelijk dat deze vormen in geen enkel opzicht zijn te aanvaarden. Maar wanneer een reeds jarenlang leegstaand pand in tijden van grote woningnood wordt gekraakt: kan dan een onverkorte handhaving van het eigendomsrecht als „levend” recht worden ervaren?

Wij moeten ook hier voorzichtig zijn. Zeker de overheid zal, zo stelt het CDA-program van uitgangspunten, de burgers in hun geweten moeten respecteren. De wetgeving geeft daarvoor op tal van terreinen ruimte.

Verzet tegen overheidsmaatregelen uitsluitend op basis van het persoonlijk eigenbelang is niet toelaatbaar en moet bestreden worden. Daar waar men meent in

geweten geen gevolg te kunnen geven aan overheidsmaatregelen, zal de betrokkene deze weigering als laatste middel moeten beschouwen, als alle wettige middelen om andere maatregelen te bewerkstelligen hebben gefaald.

Men zal voorts in werkelijke gewetensnood moeten verkeren en men zal zich volstrekt aan geweldloosheid moeten houden. Bovendien zullen de fundamentele politieke democratie en van onze rechtsorde gerespecteerd moeten worden. ◀

Hoofdstuk IV

Sleutelthema's van de jaren '80

De politieke overtuiging van de christen-democratie zal zich vooral moeten richten op de belangrijke sleutelthema's voor de jaren '80.

A. Zinnvolle arbeid, betaald en onbetaald

a. De feiten

De omvang van de huidige economische problemen in ons land (en in de hele westerse industriële wereld) is vergelijkbaar met de economische crisis van de jaren '30.

De cijfers:

- in 1983 zijn in ons land gemiddeld 800.000 mensen werkloos. Inclusief de verborgen werkloosheid in de WAO komen we uit boven de 20%. Ongeveer 40% van de werklozen is jonger dan 24 jaar. De gemiddelde duur van de werkloosheid neemt toe; thans is ongeveer 1/3 langer dan 1 jaar werkloos;
- per jaar groeit de werkloosheid met 160.000 mensen; de helft als gevolg van de groei van de beroepsbevolking, de andere helft als gevolg van uitstoot uit het arbeidsproces. Naar verwachting zullen zich tot 2005 elk jaar meer mensen op de arbeidsmarkt melden voor een betaalde baan.

De oorzaken van de huidige werkloosheid zijn niet alleen van sociaal-economische aard. Er zijn ook in de levensstijl, de cultuur in onze samenleving, de laatste 15 à 20 jaar ingrijpende veranderingen opgetreden die mee van invloed zijn geweest op de arbeidsmarkt.

De sociaal-economische oorzaken zijn bekend:

- wij hebben vanaf het begin van de jaren '70 op te grote voet geleefd. Het „verdelen” van de welvaart is ons beter afgegaan dan het „produceren”: het sparen en investeren is in de jaren '70 sterk teruggelopen. Bovendien: wij hebben ons rijker gerekend dan we in feite waren. Wij zijn vluchtwezen ingeslagen waardoor lasten naar de toekomst zijn verschoven. De **winsten** van het bedrijfsleven zijn uitgehold. (Van elke gulden toegevoegde waarde binnen het bedrijfsleven werd in 1965 77,3 cent aan loonkosten uitgegeven; in 1982 was dit 91 cent). Het **financieringstekort** van de overheid is sterk opgelopen (van 2% van

het nationaal inkomen in 1971 tot 12% in 1982) en de **aardgasbaten** zijn vooral **consumptief aangewend**;

- er is sprake geweest van een toenemende centrale sturing door de overheid, die de noodzaak van het behoud van bewegingsruimte voor het bedrijfsleven onvoldoende heeft ingezien. Daardoor is de ondernemingszin te zeer ontmoedigd.
- de internationale recessie en de reactie van nationale staten daarop: het gevaar van protectie;
- jaarlijks melden zich meer mensen op de arbeidsmarkt voor een betaalde werkkring. Ook veel gehuwde vrouwen willen een baan (in gang gezet door veranderde opvattingen over de rol van de vrouw en mogelijk geworden door kleinere gezinnen, hogere opleidingen, de beschikbaarheid van huishoudelijke apparaten).

In de gangbare discussie wordt weinig aandacht besteed aan sociaal-culturele veranderingen sinds de jaren '60, die hun weerslag op de sociaal-economische ontwikkelingen niet hebben gemist. Processen van democratisering, subjectivering en individualisering hebben het geestelijk klimaat in onze samenleving de laatste 15 jaar gestempeld. Het mondiger worden van grote groepen, de emancipatie van vrouwen, werknemers en minderheden, heeft de behoefte om zelf ontwikkelingen te bepalen, sterk bevorderd. Dat geldt ook het zelf vorm willen geven aan nieuwe normen en waarden. Traditionele zekerheden zijn in belangrijke mate weggedrukt. Tegelijkertijd moeten wij vaststellen dat ideologieën over de „maakbaarheid” van de samenleving opgeld doen, hetgeen zich veelal vertaalt in centrale overheidsplanning. Beide lijnen – het zelf doen versus het benadrukken van centrale overheidssturing – verdragen elkaar niet.

Daarnaast willen wij wijzen op het ontstaan van een levenshouding en levensgevoel bij grote groepen in onze samenleving, waarin consumeren accent krijgt boven produceren, zekerheid boven risico, gelijkheid boven verscheidenheid. Ondernemen, winst maken, hard werken en risico's aanvaarden zijn de afgelopen jaren bij grote groepen in een kwade reuk komen te staan. Het hoefde allemaal niet zo: wij hebben immers rechten en niet zoveel plichten. Deze consumptieve levenshouding – eerder schreven wij over de „ik-cultuur” – heeft de economische stagnatie van dit moment sterk bevorderd. Jarenlang is de noodzaak van het in stand houden van een econo-

misch draagvlak genegeerd. Dit breekt ons thans op. De „ik-cultuur” stuit op harde economische feiten.

Wij vrezen dat, gelet op deze economische en sociaal-culturele oorzaken, volledige werkgelegenheid binnen afzienbare tijd niet mogelijk is. Niemand kan voorzien of nieuwe ontwikkelingen in de jaren '90 en na 2000 mogelijk weer een vergrote vraag naar betaalde arbeidskrachten zullen oproepen. Maar actuele signalen leiden tot gereede twijfel omtrent de kansen op volledige werkgelegenheid in de traditionele betekenis, voor de 800.000 werklozen van nu en de 160.000 die er naar verwachting jaarlijks bijkomen:

- het zal al een enorme inspanning vragen een economische groei te realiseren die in de pas loopt met de jaarlijkse stijging van de arbeidsproductiviteit van ongeveer 2%. Slechts een stabilisatie van de bestaande werkgelegenheid zou met zo'n bescheiden groei bereikt kunnen worden. De werkloosheid zou dan echter blijven toenemen omdat jaarlijks steeds meer mensen zich op de arbeidsmarkt melden;
- de opvang in de ene sector van uitstoot uit een andere sector (van landbouw en industrie naar commerciële en niet-commerciële dienstensector) is ten einde. Oorzaak daarvan is dat het kabinet begin dit jaar heeft besloten de jaarlijkse groei van het aantal ambtenaren en trendvolgers om te buigen in een jaarlijkse teruggang van 2%. Dit is een historisch moment: alle sectoren zijn thans negatief;
- internationaal vindt er een verschuiving plaats van economische groeipolen, van landen rond de Atlantische Oceaan naar landen in Zuid-Oost-Azië en Latijns-Amerika.

b. Centrale oriëntatiepunten

Maar als volledige werkgelegenheid binnen afzienbare termijn op de traditionele wijze niet meer lukt, welk perspectief heeft de christen-democratie dan te bieden?

Wij willen een aantal centrale oriëntatiepunten aanstippen die richting moeten geven aan het nieuwe beleid dat ontwikkeld moet worden:

1. arbeid behoort bij het mens-zijn. De mens is er niet voor de arbeid, maar de arbeid voor de mens. Dat geldt voor mannen en vrouwen, dat geldt voor betaalde en onbetaalde arbeid;
2. de christen-democratie kan zich niet

neerleggen bij een maatschappelijke ontwikkeling, waarbij zinvolle arbeid wordt onthouden aan honderdduizenden mensen zoals thans het geval is. Het is een politieke opgave de barrières te slechten die mensen verhinderen hun bekwaamheden tot gelding te brengen in betaalde en onbetaalde activiteiten;

3. het politieke optreden zal daarbij moeten aansluiten op en appelleren aan de verantwoordelijkheid van mensen en van maatschappelijke verbanden. Ook in de sociaal-economische vragen derhalve een confrontatiepolitiek: onderlinge verplichtingen in de samenleving organiseren en als overheid garanderen van minimumbestaansvoorzieningen.

c. Hoofdpunten van beleid

1. Een economisch en sociaal draagvlak

In de actuele discussie over het concrete beleid is het gangbaar te kiezen of voor economisch herstel of voor arbeidsduurverkortung. Aldus dreigt het probleem waarvoor we staan verengd te worden tot de keuze **tussen** een economische of een sociale aanpak.

De ene groep wijst erop, dat uiteindelijk alleen economisch herstel nieuwe arbeidsplaatsen voor een groeiende groepsbevolking kan creëren. En dat dit lange termijn perspectief niet doorkruist mag worden met korte termijn sociale overwegingen die ten grondslag liggen aan pleidooien voor arbeidsduurverkortung. Deze groep is dan ook van mening, dat een omvangrijke werkloosheid in de jaren '80 onvermijdelijk is ten behoeve van de werkgelegenheid van de jaren '90.

De andere groep gelooft niet in economisch herstel en ziet uitsluitend nog heil in het verdelen van de beperkt beschikbare arbeidsplaatsen. Het uitsluitend benadrukken van economisch herstel acht men achterhaald. Er is, zo meent deze groep, sprake van een trendbreuk in de ontwikkelingen die ons dwingt tot een heroriëntatie op het vertrouwde arbeidsethos.

Bovendien: de werkgelegenheid van de jaren '90 kan niet betaald worden met een omvangrijke werkloosheid in de jaren '80. Hoe zal de christen-democratie in de strijd tussen beide groepen stelling moeten nemen?

Wij zijn van mening dat het hier gaat om een valse tegenstelling. De centrale opgave is, een beleid te ontwikkelen waarin economisch herstel wordt bevorderd, zonder dat dit betekent dat gedurende een

reeks van jaren honderdduizenden en straks wellicht één miljoen mensen „rustig hun beurt moeten afwachten”.

Een economische benadering waarin een sociale dimensie niet herkenbaar is, is even onaanvaardbaar als het omgekeerde: een sociaal beleid dat de economische grondslag aantast.

Een werkgelegenheidsbeleid met uitsluitend het volle accent op economisch herstel dat enige honderdduizenden werklozen in deze jaren '80 als het ware „parkeert” ten behoeve van (naar men hoopt) een volledige werkgelegenheid in de jaren '90 kan niet. Het kan niet in een samenleving waarin arbeid als wezenlijk wordt ervaren voor mensen en ook voor de samenleving als geheel.

Maar evenzeer is het voor het CDA onaanvaardbaar het eenzijdig accentueren van de sociale dimensie ten koste van een economisch gezonde ontwikkeling op lange termijn. En het moet gezegd: een pleidooi voor arbeidsduurverkortung als remedie voor het economisch vraagstuk van het tekort aan arbeidsplaatsen is, naar wij menen, naïef en buitengewoon riskant.

Als politieke partij die wil voorkomen dat de „oplossingen” van de huidige generatie de problemen worden van de volgende generatie, bepleiten wij een evenwichtig samenhangend beleid.

2. Samenhangend beleid: en en in plaats van of of

De omvang van de werkloosheid is zo ernstig dat wij een beleid over een breed front moeten inzetten. Inzet is het mogelijk

maken van voldoende zinvolle betaalde en onbetaalde arbeid. Het gaat daarbij niet om of economisch herstel, of arbeidsduurverkortung; we zullen beide nodig hebben. Bovendien: het werken met behoud van uitkering is, mits verantwoord toegepast, een belangrijk aanvullend instrument.

- Economisch herstel

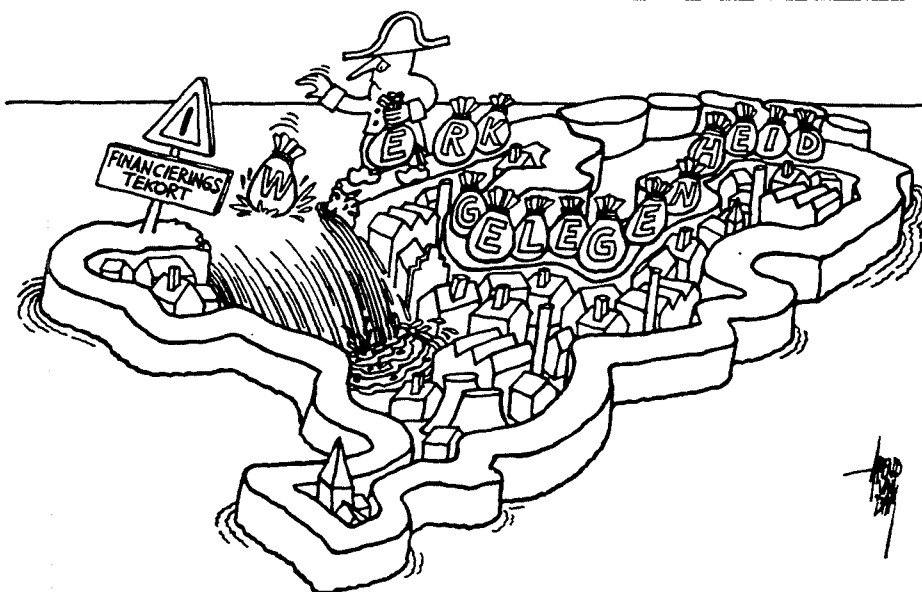
Een economische herstelbaarheid ten behoeve van herstel van de werkgelegenheid staat voorop.

Het economisch draagvlak is erg aangeast. Wij hebben vooral na 1973 verzuimd de relatieve „verarming” te aanvaarden. Wij zijn hardnekkig en jarenlang gevlucht voor de problematiek die aan de orde was. Onze vluchtwegen werden: het laten oplopen van het financieringstekort, uithollen van bedrijfswinsten, consumptief aanwenden aardgasbaten.

Wat we in de jaren '70 hebben verzuimd, moeten we in de jaren '80 in dubbele mate inhalen. Bestel '81 voorzag in ombuigingen van **10 miljard over vier jaar** (die zoals bekend niet of nauwelijks zijn gerealiseerd). Het kabinet-Lubbers buigt in **1983 en in 1984 per jaar 12 à 13 miljard gulden** om.

Teruggang in inkomen en sociale uitkering, het verlagen van collectieve lasten, het terugdringen van het financieringstekort. Dit beleid, gericht op gezondmaking van de bedrijvigheid in de marktsector, zal voor nog een reeks van jaren nodig zijn.

Uit de hierboven geschetste gegevens vloeit voort dat ook na een gezondmaking van onze economie het niet mogelijk zal zijn voort te gaan met inkomensstijgingen

zoals die de laatste 20 jaar zijn gerealiseerd.

Naast teruggang in inkomen zijn **flexibiliteit** en **mobilititeit** sleutelbegrippen voor onze aanpak de komende jaren. Ruimte en bewegingsvrijheid voor een herontplooiing van het bedrijfsleven en particuliere initiatieven. De wetgeving (milieu, vestiging, sociale, fiscale) zal gesaneerd moeten worden op die punten die op onverantwoorde wijze de dynamiek in het bedrijfsleven belemmeren. Uiteraard onder handhaving van de wezenlijke elementen in de wetgeving. Ook willen wij wijzen op de te gebureaucratiseerde regelgeving bij subsidievoorwaarden voor particuliere instellingen.

Een voorbeeld. Een ontslagbescherming van werknemers die willekeur tegengaat, is een groot goed. Maar als die ontslagbescherming ook (en vooral) tot gevolg heeft dat werkgevers aarzelen nieuw personeel in dienst te nemen, terwijl ze er om zitten te springen, dan is ze een keurslijf. Dan werkt de wetgeving niet volgens de bedoelingen en zal ze gewijzigd moeten worden. Dit geldt natuurlijk vooral voor jeugdige schoolverlaters van wie een grotere flexibiliteit (b.v. arbeidscontract voor bepaalde tijd) gevraagd mag worden dan van oudere werknemers. Van groot belang daarbij is tevens dat de overheid haar „vloeren garanderen” taak evenzeer duidelijk maakt, zoals die met name in de sociale zekerheid tot uiting komt. Bij alle veranderingen die nodig zijn zullen wij moeten duidelijk maken waarop men in nood kan blijven terugvallen. De christen-democratie moet de échte sociale minima een beschermende hand blijven reiken.

– Verdelen van de arbeid

Economisch herstel zal de komende jaren naar verwacht moet worden, ontoereikend zijn voor een afdoende aanpak van het werkloosheidsvraagstuk. Nodig is tegelijkertijd een beleid gericht op het verdelen van betaalde arbeid. Het gaat om een economisch én een sociaal draagvlak.

Dit beleid kan aldus aansluiten op een groeiende, andere waardering van betaalde, onbetaalde en huishoudelijke arbeid voor mannen en vrouwen. Het geldende arbeidsethos, dat nog zozeer gericht is op uitsluitend betaalde arbeid, is al aan het veranderen. Wij zullen voor de komende jaren zinnvolle arbeid anders moeten gaan invullen dan wij gewend zijn.

Onder arbeid verstaan wij al die activiteiten die nodig zijn onze samenleving in stand te houden en die mensen in de gelegenheid stellen zinvol te functioneren. Het zal een heel positieve ontwikkeling zijn wanneer in onze samenleving de verschillende te ver-

richten activiteiten (betaalde arbeid, onbetaald vrijwillige en huishoudelijke arbeid) niet exclusief aan bepaalde groepen toevallen.

Ons beleid moet erop gericht zijn dat elk persoon de gelegenheid krijgt zijn of haar talenten en bekwaamheden tot gelding te brengen in zinnvolle betaalde en onbetaalde activiteiten. Zo zullen in onze opvatting mensen hun gaven beter kunnen ontwikkelen.

Voorts kan het bevorderen van arbeidsduurverkorting voorkomen dat steeds minder mensen uitsluitend betaald werken en steeds meer mensen er geheel van verstoken blijven. Bovendien is het met name voor jongeren van belang arbeidservaring op te kunnen doen, waardoor hun kennis en vaardigheden voor de toekomst behouden blijven.

Maar zoals gezegd: arbeidsduurverkorting alléén is onvoldoende voor een economisch herstelbeleid. Wij zullen vormen moeten kiezen die dat beleid niet doorkruisen maar zo mogelijk ondersteunen. Er mag derhalve geen toename zijn van reële arbeidskosten.

De bedrijfstijd moet gehandhaafd blijven en zo mogelijk worden uitgebreid. Het is voorts van belang vormen van arbeidsduurverkorting in te voeren die omkeerbaar zijn en die niet uniform van bovenaf worden opgelegd. Wij kunnen immers niet overzien welke nieuwe ontwikkelingen in de toekomst mogelijk een extra vraag naar betaalde arbeidskrachten zullen oproepen. In dit verband is het beter te streven naar flexibele arbeidsduurverkorting per jaar en naar vormen van educatief verlof dan uitsluitend aan 32- of 36-urige werkweken te denken.

Een verplichte vormgeving van arbeidsduurverkorting zal niet werken. Het be-

drijfsleven zal zelf tot werkbare vormen moeten komen. Er zullen ook functies zijn die niet anders dan in 50 à 60 uur vervuld kunnen worden. Daar moet ruimte voor blijven.

Tenslotte, de inkomensconsequenties van arbeidsduurverkorting zullen aanzienlijk zijn, maar er is geen keus. Inkomensdalingen als gevolg van korter werken, of als gevolg van hogere premies voor sociale zekerheid bij een blijvend hoge werkloosheid zonder arbeidsduurverkorting, zullen elkaar naar onze taxatie niet veel ontlopen.

– Een markt van „anders betaalde” arbeid

Als derde element zullen wij het werken met behoud van uitkering op selectieve wijze moeten bevorderen. Wij doelen dan op activiteiten in de sfeer van de publieke en de maatschappelijke dienstverlening (zorgsector, directe woon-leefomgeving). Deze activiteiten moeten nadrukkelijk benoemd worden, zodat deze gescheiden kunnen worden van de activiteiten van de reguliere betaalde arbeidsmarkt (tegenaan van concurrentievervalsing).

Het zal voorts vooral gaan om tijdelijke activiteiten. Langdurig werklozen komen hiervoor in aanmerking. Voorts is te overwegen mensen desgewenst op vrijwillige basis tot deze markt van „anders betaalde” arbeid te laten toetreden.

Er zullen voor dit soort werk passende organisatievormen en passende rechten en plichten gevonden moeten worden.

De beloning (het „anders betalen”) zal op een lager niveau liggen dan die van de reguliere, betaalde arbeid.

In dit kader moeten ook het op peil houden van vakbekwaamheid, het educatief verlof, etc. worden gestimuleerd.

– Inkomensontwikkeling

Wat hebben deze hoofdlijnen voor gevolgen voor de inkomensontwikkeling?

Allereerst willen wij hier beklemtonen, dat de vergrote ruimte die ontstaat bij het hierboven bepleite beleid (financieel en qua slagkracht) door ondernemingen en instellingen zelf in eerste instantie opgevuld dient te worden. Confrontatiepolitiek betekent hier het aansturen op een confrontatie van verlangens op het terrein van inkomen, sociale zekerheid, arbeidsomstandigheden, vrije tijd, werkgelegenheid en dus investeringsruimte. Dit beleid sluit aan op de in het begin van dit hoofdstuk aangeduide sociaal-culturele ontwikkelingen van democratisering en persoonlijke verantwoordelijkheid.

Deze benadering vraagt een bezinning op de verantwoordelijkheidsbeleving van de sociale partners en van de bedrijfsgenoten

in onderneming of instelling. Het gaat om het uitdiepen van zeggenschaps- en eigendomsverhoudingen in het bedrijfsleven. Onze gedachten gaan uit naar besluitvorming (zodanig binnen raam-CAO's op bedrijfstakniveau) op het niveau van de onderneming en instelling over de verdere ontwikkeling van lonen, investeringen, winsten in relatie tot werkgelegenheidsperspectieven, bovenwettelijke uitbouw sociale zekerheid, arbeidstijden in hun onderlinge verband.

Er is de komende jaren meer behoefte aan vormen van investeringsloon en winstdeling per onderneming dan aan centrale loonafspraken. Deze benadering vraagt voorts een heroriëntatie van de vakbeweging en van de werkgeversorganisaties. Van **centrale, landelijke** onderhandelingen naar het verdiepen van de zeggenschap van werknemers binnen **ondernemingen en instellingen**.

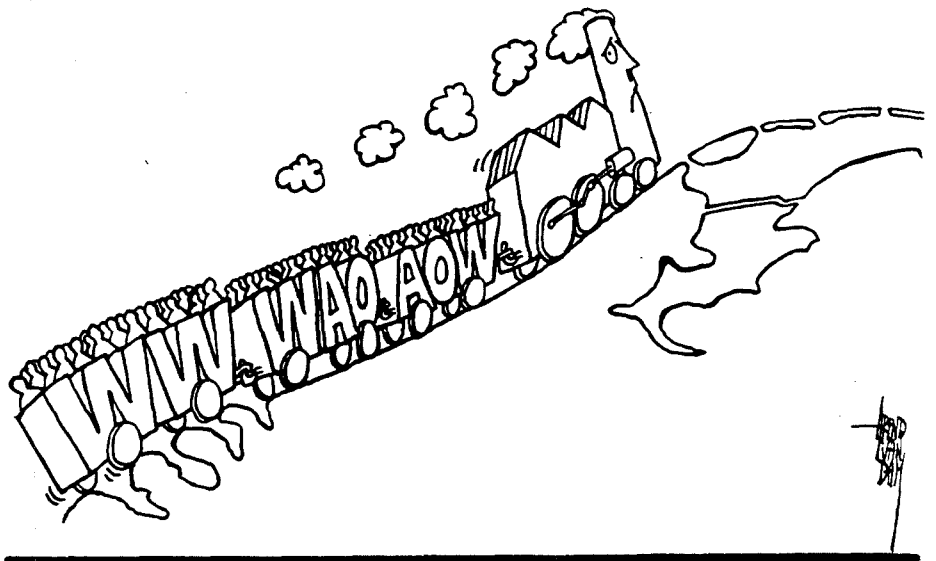
Dit veronderstelt een toerusting van leden van de vakbeweging en van de werkgeversorganisaties voor de nieuwe verantwoordelijkheid.

Met andere woorden: geen centrale loonpolitiek, omdat arbeidsvoorwaarden tot de verantwoordelijkheid van de sociale partners behoren en in het verlengde daarvan de bedrijfsgenoten in de onderneming of instelling. Geen alomvattende, door de overheid gegarandeerde en geregelde sociale zekerheid, maar basisvoorzieningen waarboven bedrijfsgenoten in de onderneming en sociale partners op bedrijfstakniveau in eigen verantwoordelijkheid aanvullingen aanbrengen.

Geen verplicht en uniform voorgeschreven arbeidsduurverkortung maar een stimulerings- en aanmoedigingsbeleid. De overheid kan wel zelf in de overheidsorganisatie het voorbeeld geven.

De overheid zal zich derhalve in beginsel verre moeten houden van de vaststelling van brutolonen; op de uiteindelijke nettolonen heeft zij uiteraard wel invloed via het belastingbeleid. Zij is daarvoor uitsluitend verantwoording verschuldigd aan het parlement. In dit belastingbeleid zullen de sterkste schouders de zwaarste lasten moeten dragen.

Deze benadering betekent dat het voortzetten van een beleid van de overheid gericht op inkomensnivellering in de bruto-sfeer van globale groepen (zoals 4 x modaal ten opzichte van minimum) voor de komende jaren ongewenst is. In onze visie kan de overheid hiervoor namelijk niet verantwoordelijk gesteld worden. Een globale inkomenspolitiek doet bovendien geen recht aan terechte inkomensverschillen op grond van verantwoordelijkheid en inzet. In dit verband wijzen wij met name op de zogenaamde middengroepen, die in de

afgelopen jaren in onevenredige mate inkomen hebben ingeleverd.

Binnen het kader van het „vloeren garanderen” beleid van de overheid is de ontwikkeling van de minima van groot belang. In het algemeen kunnen deze inkomens niet gevrijwaard blijven van een teruggang zoals ook bij de andere inkomens.

Minimumloon en de koppeling van minimumuitkeringen daaraan zijn destijds afgestemd op de één-kostwinner situatie: één inkomen voor vier personen. Thans komt in de huishoudens evenwel gemiddeld 1,6 inkomen binnen. Voor velen van deze minima zijn de gegarandeerde minimumuitkeringen en lonen niet bedoeld. Een met andere inkomensgroepen gelijke teruggang is ook voor hen zeer goed te verdedigen.

En uitzondering vormt evenwel de nog steeds grote groep van de **echte minima**: de één-kostwinnersgezinnen en huishoudens ten behoeve van meer personen. Daar zal de christen-democratie blijvend een uitzondering voor moeten maken, ook gelet op het belang dat één van de partners (man of vrouw) permanent (of beurtelings) beschikbaar is voor kinderen, onbetaald vrijwilligerswerk, etc.

Een gegarandeerd basisinkomen voor iedereen, los van de plicht tot arbeid, wijzen wij af: er is geen enkele aanleiding het waardevolle beginsel verder uit te hollen dat mensen zo mogelijk zelf voorzien in hun onderhoud en in dat van hen die daarop zijn aangewezen.

B. Een zorgzame samenleving

a. Evenwicht tussen profes-sie en vrijwilligheid

De onafhankelijke, zelfbewuste mens meent geen andere mensen nodig te hebben, schreven wij in hoofdstuk I. Liever geen verplichtingen. En zo zijn onze onderlinge verhoudingen ook meer en meer georganiseerd in de laatste 20 jaar. Veel vrijheid en gelijkheid, maar heeft de broederschap het daartegen niet moeten afleggen?

Een voorbeeld: de wijze waarop wij omgaan met de ouder wordende mens is de laatste jaren sterk veranderd. Die hebben wij min of meer opgeborgen, geïsoleerd van de maatschappij, verzorgd door professionals.

De wijze waarop wij in het algemeen de onderlinge hulpverlening de afgelopen 20 jaar hebben georganiseerd, past onvoldoende bij ons beeld van menselijke waardigheid, menselijke verantwoordelijkheid van de overheid. We hebben te veel georganiseerd en geregeld. Zeker, de generatie van de jaren '60 en '70 heeft met de beste bedoelingen een deel van de hulpverlening die vaak vrijwillig in de samenleving plaatsvond, geprofessionaliseerd (tegen betaling gaan verrichten van diensten). Het was de generatie die de crisisperiode van de jaren '30 en de oorlog had meegemaakt. Tegen deze achtergrond is het heel begrijpelijk dat de economische groei van de jaren '60 dankbaar werd aangegrepen om die bittere armoede „definitief” tot het verleden te laten behoren. Maar inmiddels rijst de vraag – hoezeer de

bedoelingen ook legitiem waren – of hiermede ook niet voor een belangrijk deel het hart uit de onderlinge hulpverlening is weggeorganiseerd en in zekere zin „afgekocht”.

Is in de wijze waarop de hulpverlening zich de laatste jaren heeft ontwikkeld het „mensen hebben mensen nodig” nog herkenbaar? Het gaat bij hulpverlening immers niet alleen om technisch professionele verzorging; de mens heeft er behoefte aan erkend te worden als persoon, als deelhebber aan de samenleving, wat zijn handicaps ook mogen zijn. Wie zijn medemens maakt tot louter verzorgingsbehoevend object, haalt daarmee het hart uit de verzorging weg en ontnemt er de eigenlijke zin aan. De overheid die alle verzorging collectief en professioneel organiseert, organiseert uiteindelijk ook het welzijn weg. Voor alle duidelijkheid: wij verlangen niet terug naar vroegere perioden, alsof het toen allemaal zo ideaal was. Specialisatie en professionalisering van onderdelen van de hulpverlening hebben tot grote verbeteringen geleid; deskundige hulp en ondersteuning zijn op veel terreinen onmisbaar.

Maar wij zijn van het ene uiterste in het andere terechtgekomen; wij zijn ook hier te ver doorgeschooten. Het evenwicht tussen professie en vrijwillige hulpverlening, tussen zakelijkheid en bewogenheid is verloren gegaan.

Ook dat is door de generatie die in de jaren '50 en '60 de ontwikkeling van de verzorgingsmaatschappij in gang heeft gezet, niet bedoeld. Het oorspronkelijke concept van een verzorgingsmaatschappij is ons door de vingers geglipt nu blijkt dat het een verzorgingsstaat is geworden.

Dat komt ook doordat de professionele hulpverlening zich meer heeft ontwikkeld naar professionele criteria (deskundigheid, efficiency) dan naar criteria gericht op de hulpbehoevende mens. De professionele hulpverlening is een eigen weg gegaan; heeft zich het odium aangemeten van leverancier van welzijn en „oplosser” van menselijke problemen. Dat geeft het werk status en het wordt wetenschappelijk begeleid. Gaandeweg is het beeld ontstaan dat het vrijwilligerswerk toch maar tobben is; als er maar eenmaal beroepskrachten aan te pas kunnen komen gaat het allemaal veel beter.

Hiertegen willen wij stelling nemen. De professionele hulpverlening blijft op tal van terreinen nodig, maar kan het vrijwillig onderlinge hulp betonen niet vervangen. Beide zijn aanvullend op elkaar. Dat vraagt voor de komende jaren een terugtrekken van professionele pretentie en op bepaalde terreinen ook van beroepskrachten, en

eerherstel voor de vrijwilliger. Het evenwicht tussen beiden is immers zoek.

Het CDA wil in deze zin de vrijwillige onderlinge hulpverlening stimuleren met als neveneffect dat de professionele hulpverlening ook duidelijk getoetst wordt aan de behoeften van mensen. De christendemocratie wil appelleren aan de broederschap tussen mensen. Mens zijn is medemens zijn; mensen hebben mensen nodig.

Mensen zullen weer zorg voor elkaar op zich nemen, wanneer zij direct herkenbaar met nood worden geconfronteerd.

Ook hier zal de christendemocratie een confrontatiepolitiek moeten ontwikkelen.

b. Taak van de overheid

De overheid is niet de eerst verantwoordelijke voor het welzijn van haar burgers. Zij kan er wel toe bijdragen dat de onderlinge zorg niet meer over de gehele linie wordt afgewenteld.

1. Basisvoorzieningen

Ook in de sfeer van de onderlinge hulpverlening zal de overheid in ieder geval basisvoorzieningen moeten waarborgen. De overheid blijft immers schild voor de zwakken. Niemand mag aan zijn lot worden overgelaten. De overheid zal echter niet voor iedereen van de wieg tot het graf verzorging moeten organiseren, maar uitsluitend voor hen die dat werkelijk nodig hebben doordat zij niet of nauwelijks voor zichzelf kunnen opkomen (ook al is dat tijdelijk) en ook niet door anderen een helpende hand wordt aangereikt. Bijvoorbeeld: kinderscherming, de opvang van drugverslaafden, de mogelijkheden voor gehandicapten om deel te nemen aan het dagelijks leven. Voor deze groepen dient de overheid op te komen als de samenleving hen uitstoot. Daarbij geldt echter: liever particulier initiatief dan overname van de taak door de overheid. Want particuliere instanties staan veelal dichterbij de directe leefwereld van de betrokkenen dan de overheid. Zij kunnen beter beoordelen of georganiseerde hulpverlening nodig is. Deze professionele zorg zal zo dicht mogelijk bij de thuissituatie verstrekt moeten worden (accent op eerste lijnszorg).

2. Verplichtingen scheppen

De overheid zal een beleid moeten ontwikkelen waarbij in de samenleving zelf zoveel mogelijk de verantwoordelijkheid voor de zorg voor elkaar kan worden opgepakt. Dit maatschappelijke toerustingsbeleid houdt in het scheppen van voorwaarden. Zo zullen bijvoorbeeld ouders gestimuleerd moeten worden zelf of in hun werk of

leefverband voor kinderopvang te zorgen, ook als beiden betaalde arbeid verrichten. Het is niet de taak van de overheid deze verantwoordelijkheden over te nemen van mensen die dat heel goed ook zelf zouden kunnen. Deze benadering van de onderlinge hulpverlening kan ertoe leiden dat sociale processen een andere richting krijgen. In dit verband zal de rolverdeling in het gezin nadrukkelijker aan de orde komen.

In aansluiting op de vorige paragraaf: zinvolle betaalde en onbetaalde activiteiten moeten niet exclusief aan of mannen of vrouwen worden toebedeeld.

De financiële structuur heeft de afgelopen jaren een eigen verantwoordelijkheid evenzeer uitgehold. Het is bijvoorbeeld dikwijls „goedkoper” (want gefinancierd uit de collectieve middelen) de verzorging aan het ziekenhuis over te laten dan het thuis zelf te doen. Verplichtingen scheppen vraagt derhalve ook financiële prikkels: financiële tegemoetkoming bij verzorging thuis.

3. Pluriform cultuurbeleid

De wijze waarop onderlinge hulpverlening het beste kan plaatsvinden staat niet los van opvattingen over menselijke verantwoordelijkheid. De kern hiervan is dat de vragen over zin en opdracht van het leven aan de orde kunnen komen. Deze vragen mag en kan de overheid natuurlijk niet invullen. Maar de overheid zal wel zoveel mogelijk maatschappelijke barrières voor het tot gelding kunnen brengen van deze (levensbeschouwelijke) opvattingen, uit de weg moeten ruimen. Van de overheid mag derhalve een breed en pluriform cultuurbeleid gevraagd worden.

Onderwijsbeleid: onze voorkeur voor bijzonder onderwijs (van welke signatuur dan ook) boven openbaar onderwijs houdt verband met dit tot gelding brengen van levensbeschouwelijke opvattingen in de opvoeding van kinderen.

Mediabeleid: de overheid dient waarborgen te scheppen dat de verschillende maatschappelijke en geestelijke richtingen in onze samenleving cultuuruitingen kunnen bepalen. Dit betekent bijvoorbeeld geen automatische bescherming van de huidige omroeporganisaties; wel van een pluriform omroepbestel.

Welzijnsbeleid: naast een aansturen op een nieuw evenwicht tussen professie en vrijwilligheid zullen professionele organisaties moeten worden „opengebroken”. Tevens zal extra zorg noodzakelijk zijn om het functioneren van de vrijwilligheid (zowel bestuurlijk als in de uitvoering) in particuliere organisaties te stimuleren. Niet de tech-

nisch-beroepsmatige criteria van de beroepskrachten mogen uitsluitend de richting van de dienstverlening bepalen. Dege-
nen die ervan afhankelijk zijn behoren
daarin een belangrijke rol te spelen. Dat is
het motief voor wetgeving tot democratisering
van welzijnsinstellingen met behoud
van de kansen van een levensbeschouwelijke
signatuur.

C. Vrede en veiligheid

a. Onveiligheid

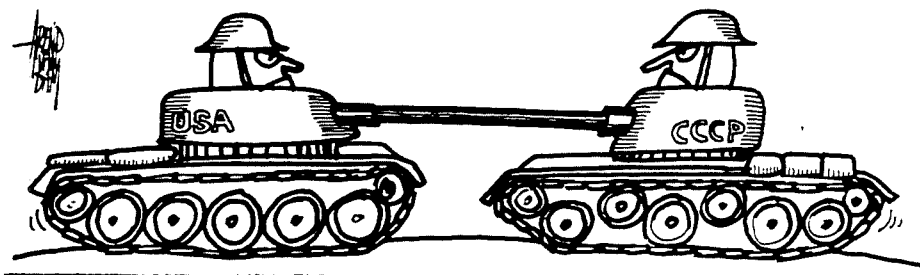
De veiligheid van een land is van oudsher
een primaire verantwoordelijkheid van de
centrale overheid. Dat wil echter niet zeg-
gen dat het veiligheidsbeleid alleen een
zaak is van „Den Haag”. De sterk toegenomen
discussie onder de bevolking zoals die
zich de laatste 20 jaren heeft voltrokken
achten wij een goede zaak. Dat geldt ook
voor de opkomst van de vredesbewegingen
ook al komen daarbij tal van menings-
verschillen aan het licht. De gigantische
problemen waar ons land en onze wereld
voor staan, de bedreigingen voor mens en
schepping, raken een ieder van ons en
doen een beroep op onze verantwoorde-
lijkheid voor elkaar. Tegelijkertijd kan ons
dan echter gemakkelijk een gevoel van
machteloosheid vervullen. Hoe kunnen wij
hier die verantwoordelijkheid waarmaken?

Zeker op dit terrein lopen wij het grote risico
uit een gevoel van onmacht te vervallen in
puur emotionele reacties, dan wel in een
benadering die slechts van de kille harde
machtsfeiten uitgaat.

Hoe kunnen wij als christen-democraten in
vredesnaam op dit gebied geloof en poli-
tiek op elkaar betrekken? Wij willen hier-
over enkele stellingen innemen.

Ten eerste

Internationaal leven wij nog altijd onder de
wet van de jungle: de sterke wint het van de
zwakke, de rijke van de arme en de blanke
van de gekleurde. Een werkelijke interna-
tionale rechtsorde met een krachtig gezag
ontbreekt. Het weerstand bieden tegen
militaire bedreiging heeft ons wel genood-
zaakt tot samenwerking bij het veiligheids-
beleid. Maar in veel andere belangrijke
zaken handelt elk land in feite naar eigen
goeddunken. In plaats van de zo noodza-
kelijke groei van internationale samenwer-
king lijkt het erop dat de op bescheiden
schaal tot stand gekomen samenwerkings-
verbanden steeds meer op de tocht komen
te staan. En juist in tijden van economische
recessie blijkt hoezeer de tegenstellingen
tussen de naast elkaar bestaande souve-
reine nationale staten worden aange-
scherpt. De neiging tot protectionisme is

beangstigend en houdt ook in dit opzicht de
herinnering aan de jaren '30 levend. Christen-
democraten moeten hiertegen
krachtig weerstand bieden. Wij dienen bij-
voorbaat achterdochtig te zijn bij nationaal
getinte politieke benaderingen waar een
internationale aanpak dringend nodig is.
De noodzaak om te komen tot een interna-
tionale rechtsorde vraagt om samenwer-
king. Dat geldt ook ten aanzien van de
samenwerking tussen de Europese christen-
democratische partijen.

Ten tweede

De Oost-West-tegenstelling wordt veroor-
zaakt door ideologische spanningen en
belangentegenstellingen die leiden tot een
beangstigende overbewapening. De Oost-
West-tegenstelling blijft vol risico's ook
door voortgaande impulsen naar nóg meer
en nóg modernere (nucleaire) wapens. In
de derde wereld nemen de conventionele
wapens zowel kwantitatief als kwalitatief
enorm toe. Ook moet gevreesd worden
voor uitbreiding van het aantal kernwapen-
staten.

Wat is op hoofdpunten de christen-
democratische houding ten opzichte van
deze overweldigende vraagstukken?
In Nederland, en dat is ook binnen het CDA
merkbaar, strijden twee modellen van bui-
tenlandse politiek om de voorrang.

Het ene model streeft er naar Neder-
land positie te laten kiezen **tussen** de
conflictpartijen, als bemiddelaar. Deze be-
nadering gaat uit van een neutrale houding
ten opzichte van de twee supermachten en
zoekt aansluiting bij hervormingen „van
onderop” door steun aan bevrijdingsbewe-
gingen, en grote nadruk op samenwerking
met kleinere landen in het kader van de VN
etc. Nederland met een geheel eigen
profetisch geluid in de internationale poli-
tiek.

Het andere model tendeert er naar dat
Nederland meewerkt aan vrede en
rechtvaardigheid **vanuit** en in het kader
van de vormen van westelijke samenwer-
king waarvan ons land na 1945 deel
uitmaakt.

De vraag in dit verband is: hebben wij een
keus tussen beide modellen? Kunnen we,
als wij dat zouden wensen, uitbreken uit de
westelijke samenwerkingsverbanden zo-
als NAVO en EEG?

Die keus is er natuurlijk niet.

Wij zijn alleen al door onze ligging zozeer
ingebed in de westelijke samenwerkings-
kaders dat – zelfs al zouden wij er uit
stappen – de feitelijke verhoudingen ons er
in zouden terugdringen. Niet alleen trou-
wens vanwege onze ligging. Wij behoren
ideologisch, in het benadrukken van demo-
cratie, pluralisme en mensenrechten, tot
het Westen. Wij voelen ons verbonden met
al die krachten die zich daarvoor sterk
maken en in het verleden jegens ons
hebben doen blijken bereid te zijn zonnodig
daarvoor de wapens op te nemen.

Tegen deze achtergrond is er geen plaats
voor neutraliteitspolitiek, wij zijn immers
niet neutraal! Wij hebben ons geëngageerd
jegens opvattingen over mens en samenle-
ving, die wij willen uitdragen en zonnodig
verdedigen.

Wij voegen daaraan toe dat deze opvattin-
gen over mens en samenleving beslissend
zijn voor onze inzet in de internationale
organisaties, omdat dit politiek engage-
ment nu juist het motief voor het oprichten
van deze internationale organen is ge-
weest. Wie binnen de samenwerkingsver-
banden deze ideologie en de daarop geba-
seerde belangengemeenschap in diskre-
diet brengt, ondermijnt het bondgenoot-
schap.

Zo is de NAVO bedoeld als een op veilig-
heid en defensie ingesteld bondgenoot-
schap. Dat zal herkenbaar moeten blijven
in haar optreden: een ingetoomde, niet
agressieve defensie maar wel een effectieve.
Precies gelijke krachtsverhoudingen
zijn daarbij niet noodzakelijk. Evenwichtige
militaire verhoudingen moeten zorgen voor
een geloofwaardige oorlogsvoorkoming.

Ten derde

Tegelijkertijd moet worden geconstateerd
dat de tijd voorbij is om deze Oost-West-
tegenstelling op het scherp van de snede

uit te vechten. Met name de volstrekt uit de hand gelopen bewapeningswedloop, zowel op conventioneel als in het bijzonder op nucleair terrein, dwingt tot de conclusie dat oorlog als middel om onze democratie en rechtsstaat te beschermen is achterhaald. Tegen deze achtergrond dient in onze visie het beleid te worden gericht op het scheppen van vervlechtingen op een breed terrein tussen Oost en West. Wij moeten doorgaan met „Helsinki” en „Madrid”; het is onze plicht de behartiging van mensenrechten en de bevordering van menselijke contacten te blijven nastreven.

Daarnaast: economische samenwerking. Er zullen afhankelijkheidsrelaties en onderlinge verplichtingen moeten worden gecreëerd, waarin het vreedzaam naast elkaar bestaan van de verschillende systemen een nieuw elan en een structurele verankering kan krijgen. Natuurlijk vereist zoiets een tweezijdige bereidheid en een tweezijdige inspanning. Wij menen echter dat veel meer dan thans gezamenlijke Europese initiatieven nodig zijn. In het verlengde van deze benadering zien wij ook een gezamenlijke inspanning van Oost en West met betrekking tot de problemen van de derde wereld.

Ten vierde

Deze benadering laat onverlet de noodzaak op korte termijn de dreiging van een verdere nucleaire bewapeningswedloop te keren. In het licht van onze opdracht deze wereld tot een leefbare wereld te maken is het onaanvaardbaar dat wij ons zouden neerleggen bij een situatie waarin het bezit en de dreiging met massavernietigingswapens besloten is. Ze zouden er niet mogen zijn; wij moeten er vanaf. Dat kan echter niet door in één keer uit de huidige machtsverhoudingen te willen wegspringen. Zorgvuldige politieke analyse zal moeten uitwijzen welke wegen begaanbaar zijn. Wanneer we ons van de nucleaire afgrond willen verwijderen en tegelijkertijd de broze en riskante stabiliteit waaronder wij leven willen bewaren, dan dwingt ons dit alle nadruk te leggen op onderhandelingen over wederzijdse wapenvermindering. Dat is thans in Genève aan de orde. Een onmiddellijke en totale afschaffing van de kernwapens mogen we daarbij niet verwachten. Bovendien, de kennis blijft aanwezig.

Voorshands zal het moeten gaan om beheersen, intomen en het zetten van – helaas – kleine stappen.

Het moet gaan om een geleidelijke en wederzijdse vermindering – hetgeen beperkte, effectieve, eenzijdige stappen van onze kant niet uitsluit – naar een zo laag mogelijk niveau van de bestaande buiten alle proporties opgevoerde afschrikings-

systemen. Daarbij zullen wij ons wel moeten realiseren dat maatregelen ten aanzien van kernwapens er niet toe mogen leiden dat een conventionele oorlog dichterbij komt en psychologisch meer aanvaardbaar wordt.

Binnen het hierboven aangegeven kader zullen wij – uiteraard op basis van goed overleg met onze bondgenoten – al onze creativiteit moeten richten op het terugdringen van onze afhankelijkheid van kernwapens. Dit beleid is allereerst gericht op het verminderen en zo mogelijk vervangen van nucleaire gevechtswapens. Wij zullen blijven hameren op wapenbeheersing en terugdringing van kernwapens. Binnen het kader van het op peil houden van een ingetoomde, niet agressieve maar ook effectieve defensie, zal dit beleid consequenties hebben voor onze conventionele bewapening. Diegenen die over de financiële consequenties hiervan zwijgen, verliezen aan geloofwaardigheid wanneer zij zich over de nucleaire dreiging uitlaten.

Richten wij ons met deze benadering van de nucleaire bewapeningswedloop simpelweg naar de beleidslijn van de Verenigde Staten? Die conclusie zou onjuist zijn en bovendien in strijd met de feiten. Maar Amerika is wel onze bondgenoot in de NAVO. En jegens die bondgenoot willen en behoren wij een loyale, zij het een kritisch-loyale houding aan te nemen. Onze eigen speelruimte is beperkt. De grenzen liggen daar waar een wezenlijke verbreking van de politieke eenheid dreigt. Een versterking van de interne westerse eenheid zal niet bevorderlijk zijn voor een tegemoetkomende houding van de andere partij aan de onderhandelingstafel.

Deze opstelling is niet spectaculair, integendeel, zij is doordrenkt van een grote behoedzaamheid. Maar die is dan ook nodig omdat het naar onze mening de enig begaanbare weg is.

b. De economische samenwerking

Een zinvolle toekomst staat ook onder spanning als gevolg van economische tegenstellingen. Er is economische ontwrichting; de kringloop van de wereld economie is dolgedraaid. Bij ons te grote overheidstekorten, te hoge rente, een welhaast uitzichtsloze werkloosheid. In de derde wereld armoede, een catastrofaal snelle bevolkingsgroei, te geringe opbrengst van grondstoffen, te dure industrieproduktie, vaak te kostbare invoer van energie, te grote schulden en te veel gevaarlijk krediet.

Er is de paradox van grote werkloosheid in rijke en arme landen en een gebrek aan

basisvoorzieningen in grote delen van de wereld. Aanwezig blijft de dreiging van uitputting van eindige energiedragers en grondstoffen; er liggen intussen ook gigantische problemen van vervuiling, zure regen, verwoestijning.

Wat bepaalt onze houding in de jaren '80 tegenover deze ontwikkelingen, die evenzeer een directe bedreiging vormen voor vrede en veiligheid?

Ten eerste

Er is een verband tussen de economische crisis in het rijke westen en het verstoken blijven van basis-behoefte in grote delen van de wereld. Er is echter ook een economische belangenparalleliteit. Met respectering van het recht op een ontwikkeling in de arme landen, zo zij zelf wensen, zullen wij onze creativiteit op deze belangenparalleliteit moeten richten.

Wij moeten op zoek naar nieuwe relaties tussen enerzijds de behoeften van de arme landen en anderzijds de rol die het Westerse bedrijfsleven daarin kan spelen.

Ten tweede

Ontwikkelingssamenwerking via overheidskanalen blijkt dikwijls stroef te verlopen vanwege de gebrekkige politieke infrastructuur in de ontvangende landen of vanwege de aard van het politieke klimaat, dictatuur, vertrapping van fundamentele mensenrechten. Het midden van de overheid in het ontvangende land kan dan dringend geboden zijn. Wij zullen daarom meer dan thans een beroep moeten doen op particuliere organisaties, die in veel gevallen meer effectieve contacten hebben dan de Nederlandse overheid. Contac-

ten via missie en zending kunnen bovendien veel meer recht doen aan het gegeven, dat ontwikkeling niet alleen een economische dimensie heeft maar ook een culturele, levensbeschouwelijke en sociale.

Slechts 6% van de Nederlandse hulp wordt thans via de medefinancieringsorganisaties besteed. Dat percentage zal de komende jaren fors verhoogd moeten worden, in het belang van de effectiviteit van de ontwikkelingssamenwerking.

Ten derde

Wij moeten ook durven handhaven wat de afgelopen jaren goed was. De economische recessie mag geen neerwaartse bijstelling inhouden van onze inspanningen jegens arme landen. Wij mogen ons niet neerleggen bij het niet halen van het percentage hulpverlening van 1½ % van ons nationaal inkomen als gevolg van een herdefiniëring van het nationaal inkomen. Op korte termijn zal het vertrouwde percentage opnieuw gerealiseerd moeten worden.

Ten vierde

Ook inzake de internationale economische verhoudingen zal de christen-democratie voorrang moeten geven aan internationale samenwerking boven een geïsoleerde nationale opstelling. Buitenlandse politiek dient immers geïnspireerd en effectief te zijn.

Vanuit een houding die geen enkel misverstand toelaat over onze bereidheid gezamenlijk op te treden, kan ons land op effectieve wijze invloed uitoefenen op de koers van bondgenoten en van internationale instellingen:

- internationale coördinatie van de hoofd-

lijnen van het sociaal-economisch beleid;

- nieuwe impulsen naar een economische ontwikkeling van derde wereldlanden in relatie tot het economisch herstel in de rijke landen (grondstoffenakkoorden, voortzetten kredietverlening, voedselstrategieën); op peil houden van de hulp aan de allerarmsten;

- de ecologische bedreigingen zullen in de internationale afspraken moeten worden opgenomen.

De kans hierop neemt toe naarmate in meer landen de bladeren ook in het voorjaar van de bomen vallen.

De gewijzigde omstandigheden dwingen ons tot een herziening van het Nederlandse beleid van ontwikkelingssamenwerking, dat qua oriëntatie en instrumenten nog zozeer is afgestemd op de dilemma's en wereldverhoudingen van de jaren '60 en '70.

c. Europese samenwerking

Dicht bij huis vertoont de Europese eenwording ernstige stagnatie. Dat is des te erger omdat stilstand van de uitbouw van samenwerkingsverbanden onherroepelijk terugval betekent.

Uitholling dreigt wanneer het supranationale karakter wordt aangetast. Daarom zullen de speerpunten voor het beleid moeten zijn:

- uitbreiding bevoegdheden Europees Parlement; een Europees beleid dat het nationale beleid vervangt en dus de nationale schatkist ontlast;
- solidariteit tussen rijke en arme regio's;
- openheid naar buiten, onder andere door opnemen van Spanje en Portugal. Europa kan ook in zijn houding naar de derde wereld niet het verlengstuk zijn

van opgeklapt nationalisme;

- het spreken met één stem op internationaal politiek terrein.

De werkelijkheid is niet effectief aan te pakken door elk lid van de lidstaten afzonderlijk. Nodig is in ieder geval coördinatie op de hoofdpunten van beleid.

d. De kwetsbaarheid van democratie en mensenrechten

Er lijkt weinig perspectief voor democratie, pluralisme en mensenrechten. Bij een royale telling zijn er slechts 30 democratieën op ongeveer 170 staten.

Wat nationaal geldt bepaalt ook in internationaal verband onze inzet: een duurzaam, vreedzaam samenleven in een rechtsorde. Het gaat om stabiliteit; niet de stabiliteit van de geweerlof, noch die van de wurgende crediteur, evenmin die van de nucleaire chantage. Het gaat om stabiliteit van een internationale rechtsorde.

Wij moeten enerzijds respecteren de eigen ontwikkelingsgang van beschavingen en de daarmee gepaard gaande eigen vormgeving van mensenrechten. Dat neemt evenwel niet weg dat fundamentele mensenrechten zoals het recht op leven, het recht op eerbiediging van lichamelijke en geestelijke integriteit en het recht op een eerlijk proces door een onafhankelijke rechtspraak, algemeen geldend zijn. Wij zullen hierop in internationaal verband het accent moeten blijven leggen.

Een internationale rechtsorde zal de souvereiniteit van de nationale staten op dit punt moeten doorbreken. Wij moeten daarom heel zuinig zijn op de bestaande internationale samenwerkingsverbanden: het zijn stukjes internationale rechtsorde in wording.

Hoofdstuk V

Tot besluit

In dit rapport hebben wij willen aangeven waartoe een confrontatie van de politieke uitgangspunten van het CDA met een feitelijke analyse van enkele centrale sleutelthema's van deze jaren '80 in onze opvatting leidt.

Van verzorgingsstaat naar verzorgingsmaatschappij: dat zal de komende jaren de inzet van de christen-democratie moeten zijn. Geen afbraak van onderlinge hulp of van een sociaal beleid, maar juist een versterking daarvan door een andere vormgeving: minder verstatelijkt en gebuureaucratiseerd. Met minder geld ook, maar met meer hart voor de zaak.

De menswaardigheid dreigt verloren te gaan temidden van alle goed bedoelde, centrale, geprofessionaliseerde bijstand en regelingen.

Als de analyse van de huidige crisis ons brengt bij de „ik-cultuur” en de „politiek als afvalbak” dan zal het beleid ook dieper moeten wortelen dan een louter cijfermatige benadering in termen van terugdringing van het financieringstekort. Dit enorme tekort is immers „slechts” de resultante van een uit het evenwicht geraakte samenleving, die de overheid heeft opgezadeld met problemen waar zij zelf geen raad mee weet.

De strijd moet derhalve geleverd worden op een dieperliggend niveau: het gaat om verwachtingen en opvattingen over menselijke en maatschappelijke verantwoordelijkheden, over de taak van de overheid. Er is een samenhang tussen de financieel-

economische cijfers en sociaal-culturele ontwikkelingen, die te lang is veronachtzaamd.

Onze benadering betekent niet een keus voor een over de gehele linie terugtreden- de overheid; wel één van **toerusting** van mensen en groepen in de samenleving (het scheppen van verplichtingen) en van **vloeren garanderen**.

De crisis in onze samenleving komt hard aan en kan ons somber stemmen. Maar de crisis maakt ook de scheefgroei van de afgelopen jaren zichtbaar en kan ons aanzetten, dwars door de crisisverschijnselen heen, weer een nieuw perspectief te ontwikkelen. Er is voor de christendemocratie en stellig ook voor de christelijk sociale en maatschappelijke beweging werk aan de winkel. De verzorgingsmaatschappij komt immers niet vanzelf. Wij moeten aan de slag.

Welke visie heeft de christen-democratie in confrontatie met politieke en maatschappelijke ontwikkelingen die zich de komende jaren opdringen?

In het rapport van de CDA-werkgroep „Politiek Perspectief” staat, zo kan men in de inleiding lezen, deze vraag centraal.

Het gaat de commissie daarbij, zonder volledigheid na te streven, om een middellange termijnvisie op enkele hoofdpunten voor de jaren '80, die in zo menig opzicht de trekken van een overgangstijd vertonen.

Het rapport begint met een analyse van het moderne levensgevoel. Vervolgens schetst het rapport een „weerwoord” op het in het eerste hoofdstuk beschreven gangbare, moderne levensgevoel.

In het derde hoofdstuk getiteld: „Wat verwachten wij van de overheid?” wordt een benadering voor het optreden van de overheid geschetst. Het vierde hoofdstuk behandelt, wat genoemd wordt, een aantal sleutelkwesies van de jaren '80:

- zinvolle arbeid, betaald en onbetaald
- een zorgzame samenleving
- vrede en veiligheid.

Het slothoofdstuk maakt in kernachtige bewoordingen nog eens duidelijk wat de door de commissie geschetste benadering betekent. Van verzorgingsstaat naar verzorgingsmaatschappij: dat zal, volgens de CDA-werkgroep „Politiek Perspectief”, de komende jaren de inzet van de christen-democratie moeten zijn.

Hierna worden enkele van de voornaamste bevindingen en conclusies uit de diverse hoofdstukken beknopt weergegeven. Daarbij is zoveel mogelijk aansluiting gezocht bij de letterlijke tekst.

Het rapport bedoelt te fungeren als een discussiestuk voor alle geledingen binnen het CDA.

I. Het moderne levensgevoel

Het eerste hoofdstuk signaleert enkele trends in het levensgevoel van de huidige generatie als reactie op verschijnselen zoals:

- massale werkloosheid
- de sociale zekerheid die ingrijpende aanpassingen behoeft
- de dreiging van een kernoorlog
- de veiligheid van een overheid met gezag die afneemt.

Het rapport signaleert een aantal reacties op dit „bedreigde bestaan”:

- **de opkomende ik-cultuur**

In dit verband stelt het rapport onder meer het volgende. Wat christen-democraten wellicht het meest steekt in de liberale hang naar exploitatie van de ik-gerichtheid is: in

het „gewoon-jezelf-zijn” dreigen mensen nog eens extra aangespoord te worden zich te verschansen achter de dingen die men in de samenleving nog kan overzien: het inkomen, de eigen uitkering, de eigen besloten wereld.

– de politiek als afvalbak van de ik-cultuur

Het rapport stelt onder meer dat er sprake is van een innerlijk tegenstrijdige houding tegenover de overheid. Enerzijds zijn wij geneigd veel van de overheid te verwachten. Anderzijds accepteren wij vaak niet wanneer de overheid terwille van het gezamenlijk belang onze persoonlijke belangen dreigt aan te tasten. De overheid fungeert vaak als afvalbak van datgene waar individuen geen boodschap aan menen te hebben.

– het vluchten in emotie

Het rapport signaleert dat er vaak sprake is van een enorme spanning tussen enerzijds het aangesproken worden op onze politieke bewogenheid en anderzijds de noodzaak nuchter en zakelijk te werken aan verbeteringen. Niet iedereen wenst of kan die spanning opbrengen. Menigeen vlucht in emoties.

In dit verband wordt nader ingegaan op een beroep op het geweten in de politiek. Gesteld wordt onder meer dat politiek zich niet kan verschuilen achter de emotie, het geweten of het getuigenis. Wie dat wel doet, blokkeert de discussie en blokkeert een vernieuwend beleid.

II. Een christen-democratisch weerwoord

Het rapport signaleert een drietal reacties – ook binnen het CDA – op het moderne levensgevoel.

Er is allereerst een benadering die poogt het eigene van een christelijke benadering overeind te houden door vrijwel uitsluitend traditionele vertalingen te handhaven van vertrouwde christelijke waarden. Het gezin, de christelijke school en zedelijkheids-wetgeving staan in die visie centraal.

Een tweede benadering is voortgekomen uit het hernieuwde besef in de kerken dat het evangelie niet alleen zeggingskracht heeft voor micro-, maar ook voor macrosituaties, bijv. apartheid in Zuid-Afrika en het (kern) bewapeningsvraagstuk.

Een derde benadering wil zich midden in de hoofdstroom van de samenleving opstellen. Volgens de aanhangers van deze benadering kan dat alleen wanneer het CDA zich meer als middenpartij opstelt zonder al te veel nadruk op de „C”.

De werkgroep stelt hier tegenover dat een **betekenisvolle** christen-democratische benadering doelbewust kiest om de spanning tussen het politieke handwerk en uitdagende christelijke idealen aan te gaan en vol te houden. De „C” is geen gelegenhedsgegeven, maar als „uitdaging”, kenmerk van de christen-democratie.

Het rapport staat ook stil bij de vraag wat het verband is tussen de toekomst van het CDA en de toenemende ontkerkelijkheid. Ook in een tijd waarin mensen op zoek zijn naar een eigen, persoonlijke invulling van het geloof, min of meer onafhankelijk van de kerkelijke geloofsleer en de geloofs-gemeenschap, kan een duidelijk herkenbare christen-democratische benadering werwingskracht uitstralen.

Politieke overtuiging

Op basis van de politieke uitgangspunten van het CDA komt de werkgroep tot het volgende „weerwoord” op het moderne levensgevoel.

– Tegenover de „ik-cultuur” wordt gesteld: de verantwoordelijkheid als kernbegrip in het mensbeeld van de christen-democratie.

– Tegenover „de politiek als afvalbak”: de politiek zal ruimte moeten bieden voor een zinvolle verantwoordelijkheidsbeleving in de samenleving.

– Tegenover het vluchten in emotie wordt opgemerkt: christen-democratische politiek ontstaat pas dan wanneer politieke overtuiging en politiek engagement toetsstenen zijn voor een zakelijke en rationele analyse van feitelijke (machts)verhoudingen en feitelijke wetmatigheden.

III. Wat verwachten wij van de overheid

Het rapport stelt dat de laatste vijftien à twintig jaren ook vanuit de politieke partijen dikwijls een sfeer is gecreëerd waarbij het afwentelen van maatschappelijke problemen en knelpunten naar de overheid als een vanzelfsprekende methode is aangeprezen. Ook de christen-democratie heeft in het verleden tegen dit afwentelen geen afdoende verweer ontwikkeld, zo stelt de werkgroep. Een christen-democratische benadering terzake de overheid vraagt om de volgende beleidsaccenten.

– Verantwoordelijkheid vraagt een zo volledig mogelijke **confrontatie** van baten en offers, rechten en plichten, ten behoeve van een zinvolle afweging zo dicht mogelijk aansluitend op de dagelijkse leef- en werkweld van mensen.

Deze confrontatie-politiek betekent het scheppen van omstandigheden waardoor mensen en maatschappelijke organisaties zicht kunnen krijgen op hun verantwoordelijkheden voor bijvoorbeeld de werkloosheidsbestrijding en op verplichtingen jegens elkaar.

– De overheid voorkome dat mensen, groepen en volkeren tot oplossingen van de grote knelpunten komen, ten koste van andere mensen, groepen of volkeren. Dat betekent concreet, dat de overheid materiële en immateriële vloeren in de bestaansvoorwaarden moet blijven waarborgen: een minimumloon en sociale uitkeringen; een noodzakelijk gegarandeerd minimumniveau van voorzieningen in de sfeer van de hulpverlening.

– Naar mate het de overheid lukt de samenleving aan te spreken op haar eigen verantwoordelijkheid, zal zij ook met kracht haar gezag kunnen versterken op de terreinen waar uitsluitend de overheid bevoegd is. Wij denken dan met name aan het terrein van onze rechtsorde.

IV. Sleutelthema's van de jaren '80

De politieke overtuiging van het CDA zal zich vooral moeten richten op de belangrijkste sleutelthema's voor de jaren '80. Het rapport formuleert een aantal centrale oriëntatiepunten die richting moeten geven aan een nieuw beleid.

A. Zinnvolle arbeid, betaald en onbetaald

Het rapport stelt dat de oorzaken van de huidige werkloosheid niet alleen van sociaal-economische aard zijn. Ook ingrijpende veranderingen in de levensstijl, in de cultuur van onze samenleving zijn mede van invloed geweest op de groei van de werkloosheid. Die sociaal-culturele veranderingen, zoals processen van democratisering, subjectivering en individualisering, krijgen in de gangbare discussie te weinig aandacht.

Gesteld wordt dat volledige werkgelegenheid binnen afzienbare termijn „op de traditionele wijze” niet te realiseren is. Het rapport formuleert enkele centrale oriëntatiepunten voor een nieuw te ontwikkelen beleid:

1. arbeid behoort bij het mens-zijn. De mens is er niet voor de arbeid, maar de arbeid voor de mens. Dat geldt voor mannen en vrouwen, dat geldt voor betaalde en onbetaalde arbeid.

2. de christen-democratie kan zich niet neerleggen bij een maatschappelijke ontwikkeling, waarbij zinvolle arbeid wordt onthouden aan honderdduizenden mensen zoals thans het geval is. Het is een

politieke opgave de barrières te slechten die mensen verhinderen hun bekwaamheden tot gelding te brengen in betaalde en onbetaalde activiteiten.

3. het politieke optreden zal daarbij moeten aansluiten op en appelleren aan de verantwoordelijkheid van mensen en van maatschappelijke verbanden. Ook in de sociaal-economische vragen derhalve een confrontatiepolitiek: onderlinge verplichtingen in de samenleving organiseren en als overheid garanderen van minimumbestaansvoorzieningen.

Deze benadering betekent het kiezen voor een economisch herstel-beleid, zonder dat dit inhoudt dat gedurende een reeks van jaren honderdduizenden „rustig hun beurt moeten afwachten”. Een economische benadering waarin een sociale dimensie niet herkenbaar is, is even onaanvaardbaar als het omgekeerde: een sociaal beleid dat de economische grondslag aantast.

Dit leidt onder meer tot de navolgende conclusies en aanbevelingen:

– Wat we in de jaren '70 hebben verzuimd, moeten we in de jaren '80 in dubbele mate inhalen. Bestek '81 voorzorg in ombuigingen van **10 miljard over vier jaar**. Het kabinet-Lubbers buigt in **1983 en in 1984 per jaar 12 à 13 miljard gulden om**.

– Teruggang in inkomen en sociale uitkering, het verlagen van collectieve lasten, het terugdringen van het financieringstekort. Dit beleid, gericht op gezondmaking van de bedrijvigheid in de marktsector, zal voor nog een reeks van jaren nodig zijn.

– **Flexibiliteit en mobiliteit** zijn daarnaast sleutelbegrippen voor onze aanpak de komende jaren. Ruimte en bewegingsvrijheid voor een her-ontplooiing van het bedrijfsleven en particuliere initiatieven.

– De wetgeving zal gesaneerd moeten worden op die punten die op onverantwoorde wijze de dynamiek in het bedrijfsleven belemmeren.

– De echte sociale minima blijvend beschermen.

– Herverdeling van arbeid en een herwaardering van betaalde, onbetaalde vrijwillige en huishoudelijke arbeid.

– Flexibele arbeidsduurverkortung per jaar en vormen van educatief verlof, en het aanvaarden van inkomensdalingen om dat mogelijk te maken.

– Het selectief bevorderen van – tijdelijk – werk met behoud van uitkeringen in de sfeer van de publieke en maatschappelijke dienstverlening onder voorwaarden.

– Uitdiepen van zeggenschaps- en eigendomsverhoudingen in het bedrijfsleven: besluitvorming over zaken als lonen, investeringen, winst- en werkrelatie en arbeidstijden in **hun onderling verband**, op het niveau van de onderneming en instelling.

– Geen alomvattende sociale zekerheid

geregeld door de overheid, maar basisvoorzieningen waarboven in de onderneming en op bedrijfstakniveau aanvullingen worden bevorderd.

– Geen inkomensnivellering in de bruto-inkomens meer door de overheid van bovenaf; wel een belastingbeleid dat in de netto-inkomens de sterkste schouders de zwaarste lasten laat dragen.

– Minimumloon en minimum-uitkering zijn jaren geleden afgestemd op één kostwinner die een huishouden van vier personen moest onderhouden. Nu komt er in de huishoudens gemiddeld 1,6 inkomen binnen. Daarom is een gelijke teruggang van deze groepen als de andere inkomensgroepen te verdedigen. Met een uitzondering voor de echte minima; daarvoor zal de christen-democratie blijvend bescherming bieden.

B. Een zorgzame samenleving

Het rapport stelt dat de wijze waarop wij in het algemeen de onderlinge hulpverlening de afgelopen twintig jaar hebben georganiseerd, onvoldoende past bij ons beeld van menselijke waardigheid en menselijke verantwoordelijkheid. Er is te veel georganiseerd en geregeld. Bij de uitwerking van deze paragraaf betoogt het rapport onder meer:

– Het evenwicht tussen professie en vrijwillige hulpverlening, tussen zakelijkheid en bewogenheid is verloren gegaan.

– De professionele hulpverlening heeft zich meer ontwikkeld naar professionele criteria (deskundigheid en efficiency) dan naar criteria gericht op de hulpbehoevende mens.

– De professionele hulpverlening blijft op tal van terreinen nodig, maar kan het vrijwillige onderlinge hulp betonen niet vervangen. Dit vraagt de komende jaren op bepaalde terreinen terugtreden van beroepskrachten en van professionele prestatie en eerherstel voor de vrijwilliger.

– Extra zorg is noodzakelijk om het functioneren van de vrijwilligheid – zowel bestuurlijk als in de uitvoering – in particuliere organisaties te stimuleren.

– Niet de technisch-beroepsmatige criteria van beroepskrachten mogen uitsluitend de richting van de dienstverlening bepalen.

Degenen die ervan afhankelijk zijn behoren daarin een belangrijke rol te spelen.

– De overheid moet een beleid ontwikkelen waarbij in de samenleving zelf zoveel mogelijk – de verantwoordelijkheid voor – de zorg voor elkaar kan worden opgepakt.

Het gaat kortom om een voorwaarden-scheppend maatschappelijk toerustingsbeleid; b.v. ouders stimuleren om zelf voor

kinderopvang te zorgen óók als beiden betaalde arbeid verrichten.

– Dit maatschappelijk toerustingsbeleid vraagt ook om financiële prikkels; b.v. financiële tegemoetkoming bij verzorging thuis.

C. Vrede en veiligheid

In de paragraaf „vrede en veiligheid” worden een aantal stellingen geformuleerd als verwoording van het op elkaar betrekken van geloof en politiek op het terrein van de internationale samenwerking.

– Christen-democraten moeten krachtig weerstand bieden tegen protectionisme, tegen nationaal getinte politieke benaderingen waar een internationale aanpak dringend nodig is. Dat geldt ook t.a.v. samenwerking tussen de Europese christen-democratische partijen.

– Nederland behoort ideologisch, in het benadrukken van democratie, pluralisme en mensenrechten, tot het Westen. Er is geen plaats voor neutraliteitspolitiek. Wij hebben ons geëngageerd jegens opvattingen over mens en samenleving die wij willen uitdragen en zodanig verdedigen.

– De NAVO moet in haar optreden herkenbaar blijven als een ingetoomde, niet agressieve, maar wel effectieve verdedigingsorganisatie. Precies gelijke krachtsverhoudingen zijn daarbij niet noodzakelijk. Evenwichtige militaire verhoudingen moeten zorgen voor een geloofwaardige oorlogsvoorkoming.

– De volstrekt uit de hand gelopen bewapeningswedloop dwingt tot de conclusie dat oorlog als middel om onze democratie en rechtsstaat te beschermen is achterhaald.

– Het is onze plicht de behartiging van de mensenrechten en de bevordering van menselijke contacten te blijven nastreven. Doorgaan met „Helsinki” en „Madrid”.

– Er zullen afhankelijkheidsrelaties en onderlinge verlichtingen moeten worden gecreëerd, waarin het vreedzaam naast elkaar bestaan van de verschillende systemen een nieuw elan en structurele verankering kan krijgen.

Het beleid dient zich te richten op het scheppen van vervlechtingen tussen Oost en West op een breed terrein. Economische samenwerking tussen Oost en West en het gezamenlijk helpen van de arme landen is één van onze belangrijkste opdrachten.

– Het is noodzakelijk op korte termijn de dreiging van een verdere nucleaire wapenwedloop te keren. In het licht van onze opdracht is het onaanvaardbaar dat wij ons zouden neerleggen bij het bezit van en de dreiging met kernwapens. Ze zouden er niet mogen zijn. We moeten er van af.

– Alle nadruk is geboden op onderhandelings- en wederzijdse wapenvermindere-

ring, zoals thans in Genève aan de orde is. – Een geleidelijke en wederzijdse vermindering – hetgeen beperkte, effectieve, eenzijdige stappen van onze kant niet uitsluit – naar een zo laag mogelijk niveau van de bestaande buiten alle proporties opgevoerde afschrikkingssystemen.

– Nederlands speelruimte in de NAVO is beperkt. De grenzen liggen daar waar een wezenlijke verbreking van de politieke eenheid dreigt. Een verstoring van de interne westerse eenheid zal niet bevorderlijk zijn voor een tegemoetkomende houding van de andere partij aan de onderhandelingstafel.

– Nederland moet op zoek naar nieuwe relaties tussen enerzijds de behoeften van de arme landen en anderzijds de rol die het Westerse bedrijfsleven daarin kan spelen.

– Contacten via missie en zending kunnen meer recht doen aan het gegeven, dat ontwikkeling niet alleen een economische dimensie heeft maar ook een culturele, levensbeschouwelijke en sociale.

– Slechts 6% van de Nederlandse hulp wordt thans via de medefinancieringsorganisaties besteed. Dat percentage zal de komende jaren fors verhoogd moeten worden, in het belang van de effectiviteit van de ontwikkelingssamenwerking.

– Het op korte termijn opnieuw realiseren van 1½% hulpverlening van ons nationale inkomen.

– Dreigende aantasting supra-nationale krachten Europa voorkomen; uitbreiding bevoegdheden Europees Parlement; een Europees beleid dat het nationale beleid vervangt en dus de nationale schatkist ontlast.

V. Tot besluit

Het afrondende „tot besluit” van het rapport van de werkgroep geven wij hierbij letterlijk weer.

„In dit rapport hebben wij willen aangeven waartoe een confrontatie van de politieke uitgangspunten van het CDA met een feitelijke analyse van enkele centrale sleutelthema's van deze jaren '80 in onze opvatting leidt.

Van verzorgingsstaat naar verzorgingsmaatschappij: dat zal de komende jaren de inzet van de christen-democratie zijn. Geen afbraak van onderlinge hulp of van een sociaal beleid, maar juist een versterking daarvan door een andere vormgeving: minder verstatelijk en gebureaucratiseerd. Met minder geld ook, maar met meer hart voor de zaak.

De menswaardigheid dreigt verloren te gaan temidden van alle goed bedoelde, centrale, geprofessionaliseerde bijstand en regelingen.

Als de analyse van de huidige crisis ons brengt bij de „ik cultuur” en de „politiek als

afvalbak” dan zal het beleid ook dieper moeten wortelen dan een louter cijfermatige benadering in termen van terugdringing van het financieringstekort. Dit enorme tekort is immers „slechts” de resultante van een uit het evenwicht geraakte samenleving, die de overheid heeft opgezadeld met problemen waar zij zelf geen raad mee weet.

De strijd moet derhalve geleverd worden op een dieperliggend niveau: het gaat om verwachtingen en opvattingen over menselijke en maatschappelijke verantwoordelijkheden, over de taak van de overheid. Er is een samenhang tussen de financieel-economische cijfers en sociaal-culturele ontwikkelingen, die te lang is veronachtzaamd.

Onze benadering betekent niet een keus voor een over de gehele linie terugtrekkende overheid; wel één van **toerusting** van mensen en groepen in de samenleving (het scheppen van verplichtingen) en van **vloeren garanderen**.

De crisis in onze samenleving komt hard aan en kan ons somber stemmen. Maar de crisis maakt ook de scheefgroei van de afgelopen jaren zichtbaar en kan ons aanzetten, dwars door de crisisverschijnselen heen, weer een nieuw perspectief te ontwikkelen. Er is voor de christen-democratie en stellig ook voor de christelijke sociale en maatschappelijke beweging werk aan de winkel. De verzorgingsmaatschappij komt immers niet vanzelf. Wij moeten aan de slag.” ◀

177 Geschenk
Cat. 11-12-85

APPÈL EN WEERKLANK

Adressenlijst sprekers:

mr. J. M. Boll Rubensstraat 75 1077 ML Amsterdam	020-737987 th 020-640061 knt
ing. B. J. K. Bennink Sneidershorst 83 7531 KM Enschede	053-335405
J. A. de Boer Boven Zevenwoude 63 3524 CK Utrecht	030-895057 th
Mevr. T. Bot-van Gijzen Scholeksterhoek 4 3201 JL Spijkenisse	01880-21465 th
Mevr. D. Y. W. de Graaf-Nauta Loëngasterlaan 360 8604 ZZ Sneek	05150-13673 th
F. ten Have Chopinlaan 34 2253 BW Voorschoten	070-614911 knt
drs. C. J. Klop p/a Dr. Kuiperstraat 5 2514 BA Den Haag	02503-11598 th 070-924021 knt
Mevr. G. W. van Montfrans- Hartman Kerkstraat 7 4351 AK Veere	01181-450 th 01181-455 knt
drs. J. Pleumeekers Laurentstraat 9 6369 CA Simpelveld	045-441798 th 045-713952 knt
H. H. L. M. Pröpper Rooysestraat 61 6621 AJ Dreumel	08877-1550 th 08877-1644 knt
drs. K. van der Steenhoven 1e Helmerstraat 12b 1054 DG Amsterdam	020-123644 th 070-949393 knt tst 3169
G. van den Berg Molenring 63 2741 MX Waddinxveen	01828-16229 th 070-924461 knt

„VAN VERZORGINGSSTAAT NAAR VERZORGINGSMAATSCHAPPIJ“

Adressenlijst sprekers:

prof dr. D. Th. Kuiper Nieuwmarkt 2a 1012 CR Amsterdam	020-264805 th 020-763651 knt
drs. C. Bremmer p/a Dr. Kuiperstraat 5 2514 BA Den Haag	070-924461 knt 01717-3125 th
mr. P. J. Biesheuvel Sweelinckstraat-96 2517 CA Den Haag	070-455975
dr. J. W. Hekkelman Loevestein 8 2352 KM Leiderdorp	071-890824 th 070-123911 knt
mr. J. G. H. Krajenbrink Hazelaarsdreef 2 2665 GL Bleiswijk	01892-4475 th 070-614911 knt
drs. L. J. J. van Nistelrooy Duijn van Daelseweg 26b 5391 EG Nuland	04102-3077
prof. mr. A. Nooteboom Chopinlaan 52 3055 JN Rotterdam	010-189943 th
drs. J. J. M. Penders Voorburgseweg 11 2264 AC Leidschendam	070-278691
drs. M. G. G. J. Schreurs Coumerdalschestraat 7 6416 GC Heerlen	045-714106 th
mevr. C. Wortman-Kool Elzas 58 3584 RZ Utrecht	030-896152 th 030-328511 knt

MET INTERESSANTE ARTIKELEN

GERUCHTMAKENDE
INTERVIEWS

RUBRIEKEN VAN DE
PARTIJVOORZITTER EN DE FRACTIEVOORZITTER

VEEL POLITIEK NIEUWS

MAAK DAT VERZUIM GOED
NEEM EEN ABONNEMENT! DAN ONTVANGT U HET BLAD ELKE WEEK

VOOR DE PRIJS HOEFT U
HET NIET TE LATEN

SLECHTS f 5.00 TOT JANUARI 1984
BEL 070-924461 OF VUL DE BON IN

LEEST U ALLEEN UIT ANDERE KRANTEN WAT CD/ACTUEEL SCHRIJFT?

CD/ACTUEEL VERSCHIJNT ELKE WEEK!

Een abonnement op CD/ACTUEEL nu kost u tot aan 1 januari 1984 f 5,00. Iedere week een blad in de bus, met commentaren, analyses, interviews, cartoons en nieuws uit de partij. Ja, ik maak gebruik van dit abonnement op CD/ACTUEEL.

Naam:

Adres:

Postcode:

Woonplaats:

Deze bon opsturen naar CDA,
Antwoordnummer 1700,
2500 XK Den Haag.
Een postzegel is niet nodig.